

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2006-2007

ΜΑΘΗΜΑ

ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΘΕΜΑ

***«ΤΑ ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ
ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΝΟΜΟΥΣ»***

ΔΙΔΑΣΚΩΝ

Καθ. Α. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΒΑΡΟΤΣΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ

Α.Μ.: 1340200100064

**ΑΘΗΝΑ
ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2007**

ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Προπτυχιακή εργασία με θέμα:

«Τα χρηστά ήθη σύμφωνα με το Σύνταγμα και τους Νόμους»

ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ:

κ. Ανδρέας Δημητρόπουλος, κα Παπαϊωάννου

ΕΚΠΟΝΗΣΗ:

Βαρότση Αλεξάνδρα, Α.Μ.: 1340200100064

ΑΘΗΝΑ

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2007

Περιεχόμενα

Περιεχόμενα.....	2
Εισαγωγή.....	4
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ	5
I. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ «ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ»	5
1. Θεωρίες σχετικά με το περιεχόμενο της έννοιας	5
II. ΤΑ ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ	6
1. Σχέση Συντάγματος - γενικής ρήτρας χρηστών	6
2. Το Σύνταγμα και οι γενικές οριοθετικές ρήτρες.....	8
3. Το α. 5 παρ. 1 του Συντάγματος – χρηστά ήθη ως γενική οριοθετική ρήτρα και η θεωρητική διχογνωμία.....	9
III. ΤΑ ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟΥΣ ΝΟΜΟΥΣ	11
1. Εκ του νομοθέτη.....	11
– Αστικό Δίκαιο	12
– Εμπορικό Δίκαιο	14
– Ποινικό Δίκαιο	15
– Αστικό Δικονομικό Δίκαιο	16
– Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο.....	17
IV. ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΣ ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΤΟΥΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ .	18
1. Δίκαιο Αποδείξεως και χρηστά ήθη	18
2. Ο έλεγχος του Αρείου Πάγου και τα χρηστά ήθη	20
ΜΕΡΟΣ 2^ο: ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ	21
I. ΠολΠρωτΗρακλ 87/1986	21
1. Περίληψη της απόφασης.....	21
2. Σχολιασμός	22
– Η έννοια των χρηστών ηθών όπως εξειδικεύεται απ' το δικαστήριο.....	22
– Τα χρηστά ήθη, το δικαίωμα συστάσεως σωματείου και η ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι	24
– Η αοριστία της έννοιας των χρηστών ηθών – κίνδυνος να παρεισφύσει το υποκειμενικό στοιχείο	26
II. ΑΠ 1562/1983.....	28
1. Περίληψη απόφασης.....	28

2. Σχολιασμός απόφασης.....	29
– Η έννοια των χρηστών ηθών όπως εξειδικεύεται από το δικαστήριο.....	29
– Τα χρηστά ήθη έμμεση πηγή δικαίου.....	30
– Τα χρηστά ήθη ως γενική οριοθέτηση, α. 5 παρ. 1 Σ.....	30
III. Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα 92/2001	32
1. Περίληψη απόφασης.....	32
2. Σχολιασμός απόφασης.....	32
– Η έννοια των χρηστών ηθών όπως εξειδικεύεται απ' το δικαστήριο.....	32
– Τα χρηστά ήθη και η προστασία των προσωπικών δεδομένων	33
IV. ΕφετΘεσ. 201/1993	34
1. Περίληψη απόφασης.....	34
2. Σχολιασμός απόφασης.....	35
– Η έννοια των χρηστών ηθών όπως εξειδικεύεται απ' το δικαστήριο.....	35
– Διάταξη 178 ΑΚ ως νομοθετική εξειδίκευση της Σ. 5 παρ. 1 και η έννοια των χρηστών ηθών	36
– Χρηστά ήθη, ΑΚ 179 – δικαιοπραξίες καταδυναστευτικές και αισχροκερδείς	38
Συμπερασματικές παρατηρήσεις	40
Περίληψη	41
Summary	42
Βασικά λήμματα – Basic lemmas.....	43
Συγκεντρωτικός πίνακας νομολογίας	44
BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	45
I. Συγγράμματα.....	45
II. Μονογραφίες – Περιοδικά	46
III. Κωδικοποιημένα κείμενα	47
IV. Διαδικτυακοί Τόποι.....	47

Εισαγωγή

Έχοντας ως αφορμή το σχετικό προβληματισμό που επικρατεί στη νομική επιστήμη καθώς και τη σπουδαιότητα της έννοιας των χρηστών ηθών, η παρούσα εργασία πραγματεύεται την έννοια αυτή έτσι όπως αντιμετωπίζεται τόσο από το συνταγματικό όσο και από τον κοινό νομοθέτη στην ελληνική έννομη τάξη.

Θεωρήθηκε σκόπιμο για μια πιο ολοκληρωμένη εξέταση του θέματος στο πρώτο μέρος της εργασίας να παρουσιαστούν εν συντομία κάποια βασικά θεωρητικά σημεία που αφορούν τα χρηστά ήθη ως γενική ρήτρα και τις επιρροές που δέχτηκαν μέχρι να οριστούν από την σύγχρονη κρατούσα γνώμη. Κυρίως όμως ερευνάται ο ρόλος της έννοιας των χρηστών ηθών στο Σύνταγμα και τους νόμους της χώρας μα και η ανάδειξη της σημασίας της.

Ακολούθως, στο δεύτερο μέρος της εργασίας αυτής παρατίθεται ανάλυση ορισμένων ενδεικτικών αποφάσεων. Κριτήρια για την επιλογή τους αποτέλεσαν η φύση, η σπουδαιότητα μα και η ποικιλία του υλικού που προσφέρουν. Με την αναφορά αυτή στην ελληνική νομολογία διαπιστώνεται ο τρόπος που αντιμετωπίζεται η έννοια των χρηστών ηθών κατά την εφαρμογή του δικαίου και φυσικά επιδιώκεται η διεξαγωγή γενικών συμπερασμάτων σχετικά με τη θέση της παραπάνω έννοιας στη νομική επιστήμη.

Εν κατακλείδι, θα επιθυμούσα να ευχαριστήσω ιδιαίτερος τον καθηγητή κ. Α. Δημητρόπουλο αλλά και τους συμφοιτητές μου μα και τους συναδέλφους του για την πολύτιμη βοήθεια που μου προσέφεραν κατά τη διάρκεια της έρευνάς μου αναφορικά με την παρούσα εργασία.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

I. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ «ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ»

1. Θεωρίες σχετικά με το περιεχόμενο της έννοιας

Η έννοια των χρηστών ηθών ανέκαθεν προκαλούσε προβληματισμό στη νομική επιστήμη και αποτελεί ακόμα και σήμερα ένα από τα πιο ενδιαφέροντα θέματα του δημοσίου δικαίου.

Αξιοσημείωτες είναι οι θεωρίες οι οποίες δέχονται την ύπαρξη αξιών ή φαινομένων με απόλυτη ισχύ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα θετικισμού είναι η διδασκαλία για το φυσικό δίκαιο το οποίο θεωρείται προϋπάρχον του θετικού όσο και θεμέλιό του. Μέσω της ρήτρας των χρηστών ηθών εκφράζεται η υπεροχή του ηθικού νόμου που βασίζεται στο φυσικό δίκαιο, η σύμπτωση όμως θετικού και φυσικού δικαίου αποτελεί την εξαίρεση και όχι τον κανόνα και στο σημείο αυτό υστερεί η συγκεκριμένη διδασκαλία.

Επιβάλλεται να αναφερθούν και οι πιο πρόσφατες θεωρίες που σχετίζονται με τον κοινωνιολογικό θετικισμό κατά τις οποίες η νομική επιστήμη εξαντλείται στην κοινωνιολογία του δικαίου, θεωρούν ως μόνη αληθινή τάξη ενός κράτους τους κανόνες συμπεριφοράς των πολιτών που παρατηρούνται κατά τη συμβίωσή τους. Προβληματικές όμως αποδεικνύονται κι αυτές, αφού συγχέουν το «παράνομο» με το «ανήθικο» κι αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να μη διακρίνονται τα χρηστά ήθη από το νόμο και να μην ανάγονται σε αυτοτελή πηγή ρυθμίσεων.

Το γεγονός ότι οι θεωρίες αυτές υστερούν ποικιλοτρόπως δεν αναιρεί το ενδιαφέρον που παρουσιάζουν και τις σημαντικές επιρροές που έχουν ασκήσει στη διαμόρφωση της έννοιας των χρηστών ηθών.

Αποτέλεσμα της έρευνας της παραπάνω έννοιας που πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια της κοινωνιολογίας ήταν η ανάπτυξη θεωριών που βασίζονταν σε κριτήρια εκτός δικαίου. Μια από τις βασικότερες κατηγορίες του συγκεκριμένου τρόπου προσέγγισης των χρηστών ηθών στηρίζεται στο εμπορικό στοιχείο και θεωρεί ως κριτήριο προσδιορισμού του όρου την κριτική που διαμορφώνεται από τη μέση συνείδηση του έθνους. Οι θεωρίες που υπάγονται στην κατηγορία αυτή ταυτίζουν ηθικά και κοινωνικά

γεγονότα και χρησιμοποιούν αριθμητικά και στατιστικά δεδομένα για να αναπτύξουν τις απόψεις τους.¹

Οι θεωρίες που χρησιμοποιούν εξωδικαϊκά κριτήρια ακόμα κι αν προσεγγίζουν με τρόπο ακραίο την έννοια των χρηστών ηθών είναι ιδιαίτερα σημαντικές για την κατανόηση της σημασίας των κανόνων της κοινωνίας κατά τη διαμόρφωση του δικαίου.

Τέλος, στη σύγχρονη εποχή το μεγαλύτερο μέρος της νομικής επιστήμης και νομολογίας αποδέχεται τα χρηστά ήθη σαν μία ευρύτατη αξιολογική έννοια που εντάσσεται στη λειτουργία των γενικών ρητρών. Επίσης, αν και παρατηρείται μία σχετική διχογνωμία ορθό είναι τα χρηστά ήθη να θεωρηθούν και ως οριοθέτηση της ιδιωτικής αυτονομίας.

Πρόκειται περί μίας γενικής ρήτρας με ευρύ περιεχόμενο εφόσον κατά την κρατούσα γνώμη δεν αφορά μόνο τη γενετήσια ηθική μα και τις ανθρώπινες σχέσεις στο σύνολό τους, εφαρμόζεται σε κάθε περίπτωση, ακόμα κι αν συντρέχει με ειδικότερες ρυθμίσεις χωρίς να αποκλείεται απ' αυτές και δεσμεύει και τον κοινό νομοθέτη με αποτέλεσμα η ανήθικη άσκηση οποιουδήποτε δικαιώματος να απαγορεύεται απ' το απλό δίκαιο. Απαιτείται λοιπόν η άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων να είναι σύμφωνη με τα χρηστά ήθη. Αντίθετη με τα χρηστά ήθη θεωρείται κάθε προσβολή της ανθρώπινης αξίας και των επιμέρους συνταγματικά εξειδικευμένων μορφών της.²

II. ΤΑ ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ

1. Σχέση Συντάγματος - γενικής ρήτρας χρηστών

Είναι γεγονός πως συνήθως οι συνταγματικές διατάξεις προσδιορίζουν ελάχιστα τις γενικές ρήτρες και αφήνουν περιθώρια να διαμορφωθούν περαιτέρω ανάλογα και με την κοινωνικοοικονομική ζωή και τις εξελίξεις της.

¹ Λαδάς Π., «Η ακυρότης της δικαιοπραξίας λόγω αντιθέσεως εις τα χρηστά ήθη», Θεσσαλονίκη 1979, σελ. 21-22.

² Δημητρόπουλος Ανδρέας, «Συνταγματικά Δικαιώματα» (Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου τόμος III) έκδοση Αθήνα 2004, σελ. 63-64. Δημητρόπουλος Ανδρέας, «Συνταγματικά Δικαιώματα» Γενικό Μέρος, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2005, σελ. 187.

Ο σκοπός εξάλλου του συνταγματικού νομοθέτη όσον αφορά τη χρήση γενικών ρητρών είναι να προσδιορίσει το περιεχόμενο του κοινού δικαίου, με αποτέλεσμα το νομοθετικό έργο στο σύνολό του να συνιστά εξειδίκευση των συνταγματικών διατάξεων.³ Το Σύνταγμα όμως προσδιορίζει και περιορίζει και τους υπόλοιπους φορείς της ερμηνείας του δικαίου –δικαστές και θεωρητικούς– υποχρεώνοντάς τους να μετασχηματίσουν τις γενικές συνταγματικές αξίες σε συγκεκριμένους κανόνες.⁴

Η αόριστη νομική έννοια των χρηστών ηθών εφόσον αποτελεί γενική ρήτρα χρήζει εξειδίκευσης. Ωστόσο, η παραπομπή στο περιγραφικό κριτήριο της κοινωνικής ηθικής δεν προσφέρει την απαιτούμενη αρωγή στον εφαρμοστή ή τον ερμηνευτή του νόμου ως προς την επίλυση πρακτικών προβλημάτων που προκύπτουν απ' τη διαδικασία εξειδίκευσης της έννοιας. Οι ίδιες οι επιταγές της κοινωνικής ηθικής άλλωστε συνιστούν έναν εξίσου αόριστο όρο του οποίου η αξιοποίηση δεν εγγυάται την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων.⁵

Με σκοπό την επίλυση του ανωτέρω ζητήματος εισήχθη από τη θεωρία ένα κριτήριο προσδιορισμού των χρηστών ηθών ακόμα, το κριτήριο της δημόσιας τάξης – αναφέρεται στις θεμελιώδεις αρχές του θετικού δικαίου στο οποίο ο ρόλος των συνταγματικών διατάξεων είναι σημαντικός. Συμπεραίνεται λοιπόν για τον εφαρμοστή ή ερμηνευτή του δικαίου η ανάγκη εξειδίκευσης της έννοιας των χρηστών ηθών με βάση την κλίμακα αξιών που περιέχεται στο Σύνταγμα.

Συγκεκριμένα, για τη διαδικασία αυτή, ιδιαίτερα κρίσιμες είναι οι συνταγματικές διατάξεις που προστατεύουν την ανθρώπινη αξία (α. 2 παρ. 1 Σ.), που επιβάλλουν την ίση μεταχείριση (α. 4 παρ. 1 Σ.), που διαφυλάσσουν την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας (α. 5 παρ. 1 Σ.), που

³ Βλ. Δημητρόπουλο Α., «Γενική Συνταγματική Θεωρία» Τόμος Α', εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004, σελ. 26-27. Παπαχρήστου Α., «Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου», 2^η έκδοση, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1998, σελ. 10.

⁴ Βλ. Μαυριάς Κ., «Συνταγματικό Δίκαιο», 2^η έκδοση, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2002, σελ. 210. Λιακόπουλο Α., «Βιομηχανική Ιδιοκτησία», 5^η έκδοση, εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα.

⁵ Βλ. Δωρή Φ., «Περιορισμοί της συμβατικής ελευθερίας στις ρήτρες αποκλειστικής διεθνούς δικαιοδοσίας», 1988, σελ. 262.

απαγορεύουν κάθε βλάβη της υγείας, κάθε άσκηση ψυχολογικής βίας και προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας (α. 7 παρ. 1 Σ.), που προστατεύουν το άσυλο, την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του ατόμου (α. 9 παρ. 1, α. 21 παρ. 1 Σ.), την ελευθερία της γνώμης (α. 14 Σ.) μα και το απόρρητο των επιστολών και της επικοινωνίας (α. 19 Σ.).

Απαραίτητη σχετικά με την παραπάνω παράγραφο η επισήμανση ότι αυτή η αναφορά στην κλίμακα συνταγματικών αξιών δε σημαίνει πως δε θα γίνεται προσφυγή στις επιταγές της κοινωνικής ηθικής, αλλά ότι θα τις ελέγχει και θα τις προσανατολίζει. Το μεθοδολογικό αυτό σύστημα εξειδίκευσης της ρήτρας παρέχει ικανοποιητικές εγγυήσεις για την επίτευξη της ασφάλειας του δικαίου. Είναι όμως απαραίτητη η πλήρης αποδοχή και εφαρμογή του σε νομοθετικό και δικαστικό επίπεδο.

Συνοψίζοντας, η έννοια των χρηστών ηθών πρέπει να εξειδικεύεται με βάση τα κριτήρια που περιέχονται στις θεμελιώδεις αξίες του Συντάγματος. Ιδιαίτερη είναι η θέση των συνταγματικών δικαιωμάτων τα οποία ρυθμίζουν έμμεσα τη νομοθεσία με αρωγό τις γενικές ρήτρες. Αυτό αναδεικνύει τα χρηστά ήθη σε μέσο μετασχηματισμού των συνταγματικών αξιών σε συγκεκριμένους κανόνες για την απονομή του δικαίου.⁶

2. Το Σύνταγμα και οι γενικές οριοθετικές ρήτρες

Επιβάλλεται να επισημανθεί ότι στο Σύνταγμα και πιο συγκεκριμένα στα α. 5 παρ. 1 και α. 25, περιέχονται οι παρακάτω γενικές οριοθετήσεις: α. τα δικαιώματα των άλλων, β. το Σύνταγμα, γ. η απαγόρευση καταχρηστικής άσκησης, δ. η κοινωνική οριοθέτηση και ε. τα χρηστά ήθη, τα οποία αποτελούν και το αντικείμενο της εργασίας.

Τρεις βασικές αρχές της συνολικής έννομης τάξης προκύπτουν από τη συστηματική ερμηνεία των διατάξεων που προαναφέρθηκαν και οι οποίες διέπουν τόσο τη δράση των ιδιωτών όσο και των κρατικών οργάνων. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για τη βασική οριοθετική ρήτρα της νομιμότητας, της κοινωνικότητας και της χρηστότητας. Ο συνδυασμός των ρητρών αυτών

⁶ Βλ. Λιακόπουλο Α., «Βιομηχανική ιδιοκτησία», 5^η έκδοση, εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2000, σελ. 417-418.

δημιουργεί ένα θεμελιώδες τρίπτυχο και μέχρι ενός σημείου η μία επικαλύπτει την άλλη.

Βέβαια, όπως είναι φυσικό, η κάθε μία τους αποτελείται από μερικότερες πτυχές. Ως εκ τούτου, η γενική ρήτρα της χρηστότητας εμπεριέχει το σεβασμό των χρηστών ηθών, την τήρηση της καλής πίστης και την απαγόρευση της κατάχρησης. Επιπλέον, στην αρχή της συνταγματικής νομιμότητας και στα δικαιώματα των άλλων εντάσσεται η αρχή της χρηστότητας.⁷

3. Το α. 5 παρ. 1 του Συντάγματος – χρηστά ήθη ως γενική οριοθετική ρήτρα και η θεωρητική διχογνωμία.

Με το άρθρο 5 παρ. 1 Σ. εισάγεται η έννοια των χρηστών ηθών στην ελληνική έννομη τάξη. Ειδικότερα, προβλέπεται το δικαίωμα κάθε ανθρώπου να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να λαμβάνει μέρος στην κοινωνικοοικονομική μα και στην πολιτική ζωή της χώρας εφόσον δεν προσβάλλει δικαιώματα τρίτων και εφόσον μέσω αυτού δεν παραβιάζεται το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη. Σύμφωνα δε με το α. 110 παρ. 1 Σ. η ανωτέρω διάταξη δεν υπόκειται σε αναθεώρηση καθώς σ' αυτήν περιλαμβάνεται μια εκ των θεμελιωδών αρχών του ελληνικού Συντάγματος.

Πρόδηλο είναι ότι τα χρηστά ήθη σε συνδυασμό με τα δικαιώματα των άλλων και το Σύνταγμα όπως αυτά αναφέρονται στο α. 5 παρ. 1 συνιστούν ορισμένες από τις οριοθετικές ρήτρες που θέτει ο συντακτικός νομοθέτης.⁸ ειδικά, οι δύο τελευταίες έχουν γενική ισχύ, αποτελούν γενικές οριοθετικές ρήτρες. Αν δηλαδή πρόκειται περί μιας ρήτρας που αφορά αποκλειστικά το μητρικό θεμελιώδες δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και τα υπόλοιπα δικαιώματα που τη συνοδεύουν ή αν οριοθετεί τελικά το

⁷ Βλ. Δημητρόπουλο, ό.π., 2005, σελ. 174-186, περιέχεται εκτενής ανάλυση των γενικών οριοθετήσεων.

⁸ Οι λοιπές γενικές οριοθετικές ρήτρες εντοπίζονται στο α. 25 Σ. και συνίστανται στην απαγόρευση της καταχρηστικής άσκησης και στην κοινωνική οριοθέτηση. Βλ. Δημητρόπουλο, ό.π., 2005, σελ. 175. Βλ. επίσης σελ. 185-192 όπου αναλύεται λεπτομερώς ότι τα χρηστά ήθη καθώς και η απαγόρευση καταχρηστικής άσκησης, συνιστούν πτυχές της ρήτρας της χρηστότητας.

σύνολο των συνταγματικών δικαιωμάτων.⁹ Πρέπει να επισημανθεί ότι έχουν υποστηριχτεί και οι δύο απόψεις.

Σύμφωνα μάλιστα με τη θεωρία της ειδικής εφαρμογής¹⁰ –η οποία κάνει λόγο για περιορισμούς και όχι για οριοθετήσεις– οι διατάξεις των ειδικότερων άρθρων των υπολοίπων συνταγματικών δικαιωμάτων αποκλείουν την εφαρμογή των γενικών ρητρών καθότι υπερισχύουν έναντι αυτών. συμπεραίνεται λοιπόν ότι η ερμηνεία των περιορισμών αυτών πρέπει να είναι στενή και όχι διασταλτική και φυσικά αποκλείεται η αναλογική εφαρμογή τους. Ένα επιχείρημα *a contrario* υπέρ αυτής της άποψης είναι η σκέψη πως ο συντακτικός νομοθέτης έκανε ρητή αναφορά στον περιορισμό των χρηστών ηθών σε όσα δικαιώματα θέλησε. Πιο συγκεκριμένα, τόσο στο α. 13 παρ. 2 εδ. β', όσο και στο α. 93 παρ. 2 Σ., γίνεται ρητή παραπομπή σ' αυτή την έννοια. Άρα το α. 5 παρ. 1 δεν καθιερώνει ένα γενικό «υπέρ-δικαίωμα» που ισχύει παράλληλα με το ειδικό. Συνεπώς η διάταξη αυτή εφαρμόζεται στις περιπτώσεις εκείνες που δεν εφαρμόζονται ειδικότερα ατομικά δικαιώματα.

Αντίθετα, από τη θεωρία της γενικής εφαρμογής,¹¹ επισημαίνεται ότι η έννοια των χρηστών ηθών όπως και οι άλλες οριοθετικές ρήτρες συνιστούν γενικότερες αντικειμενικές αρχές που δε σχετίζονται μόνο με την άσκηση των δικαιωμάτων από τα άτομα μα και με τη δράση των κρατικών οργάνων στην ευρεία τους έννοια. Για την ακρίβεια, τα ειδικότερα συνταγματικά δικαιώματα όχι μόνο δεν αποκλείουν το άρθρο 5 παρ. 1 Σ., αλλά τελώντας σε σχέση

⁹ Βλ. Δημητρόπουλο, ό.π., 2005, σελ. 174-176.

¹⁰ Αποτελεί κρατούσα γνώμη. Βλ. Δαγτόγλου, «Ατομικά Δικαιώματα» Α' Τόμος, 2^η αναθεωρημένη έκδοση, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005, σελ. 179-182. Σε άλλα σημεία δέχεται ότι τα χρηστά ήθη αποτελούν περιορισμό και της ελευθερίας εκφράσεως της γνώμης (Α' Τόμος, σελ. 494) μα και της γενικής οικονομικής ελευθερίας (Β' Τόμος, σελ. 1140).

¹¹ Βλ. Δημητρόπουλο, ό.π., σελ. 175-176 και 187. Βλ. Λαδά, ό.π., σελ. 135 όπου φαίνεται ότι συμφωνεί με τη θεωρία αυτή με το να δέχεται τα χρηστά ήθη ως οριοθέτηση της ελευθερίας της γνώμης, του συνεταιρίζεσθαι, της διάθεσης ψήφου και της ανάπτυξης της οικονομικής δραστηριότητας.

ειδικού προς γενικό συνεφαρμόζονται με τις γενικές αντικειμενικές αρχές που το άρθρο αυτό περιέχει.¹²

Επίσης, ανεπαρκές θεωρείται το επιχείρημα της θεωρίας της ειδικής εφαρμογής που έχει ως βάση τη ρητή αναφορά των χρηστών ηθών στα α. 13 παρ. 2 εδ. β' και α. 93 παρ. 2. Αν μάλιστα γινόταν δεκτή η παραπάνω λογική, η ίδια μέθοδος θα έπρεπε να ακολουθηθεί και στο α. 16 Σ¹³ το οποίο ρητά προβλέπει το καθήκον υπακοής στο Σύνταγμα του δικαιώματος στην παιδεία, κάτι που θα ήταν αδιανόητο καθότι το Σύνταγμα λειτουργεί ως γενική οριοθέτηση όλων των συνταγματικών δικαιωμάτων και όχι μόνο του συγκεκριμένου. Να διευκρινιστεί ότι κρατούσα άποψη θεωρείται εκείνη της ειδικής εφαρμογής.

III. ΤΑ ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟΥΣ ΝΟΜΟΥΣ

1. Εκ του νομοθέτη

Είναι γεγονός πως μέσω του Συντάγματος ο κοινός νομοθέτης δεσμεύεται από το περιεχόμενο της έννοιας των χρηστών ηθών. Κάθε κανόνας δικαίου που προβλέπει την αντίθετη προς τα χρηστά ήθη άσκηση κάποιου δικαιώματος θεωρείται αυτομάτως αντισυνταγματικός. Η αξιοποίηση και η εξειδίκευση της γενικής αυτής ρήτρας επαφίεται στον κοινό νομοθέτη και τη γενική ρυθμιστική του αρμοδιότητα. Η άσκηση του νομοθετικού έργου

¹² Βλ. Δημητρόπουλο, ό.π., 2005, σελ. 176, υποσ. 159, όπου επισημαίνεται η σχέση γενικού προς ειδικό. Αναφέρεται ότι το ειδικό συνιστά μερικότερη περίπτωση εφαρμογής του γενικού και ως προς τη σχέση τους προκύπτουν τρεις κατηγορίες περιπτώσεων: 1. Συμφωνία: η γενική και η ειδική ρύθμιση βρίσκονται σε συμφωνία καθώς η ειδική επαναλαμβάνει ή εξειδικεύει τη γενική, οπότε συνεφαρμόζονται (*lex specialis lex generalis specialem facit*). 2. Διάσταση: η ειδική ρύθμιση διαφοροποιείται από τη γενική έτσι ώστε η ειδική να εφαρμόζεται στο μέτρο που διαφοροποιείται, ενώ για τα υπόλοιπα να εφαρμόζεται η γενική (*lex specialis derogat legi generali*). 3. Σιωπή ειδικής ρύθμισης: η ειδική ρύθμιση δεν επαναλαμβάνει τη γενική ώστε οι δύο να συνεφαρμόζονται και να αλληλοσυμπληρώνονται. Το γενικό εν προκειμένω ισχύει κι όταν δεν προβλέπεται ρητά (*lex generalis con lex specialis simul in usu est*).

¹³ α. 16 παρ. 1 εδ. γ': «Η ακαδημαϊκή ελευθερία και η ελευθερία της διδασκαλίας δεν απαλλάσσουν από το καθήκον της υπακοής στο Σύνταγμα».

λοιπόν πρέπει να επιτυγχάνει τη διάχυση της έννοιας των χρηστών ηθών στο θετικό δίκαιο στο σύνολό του αλλά και την ειδικότερη πρόβλεψη της ρήτρας όπου αυτό είναι δυνατόν.¹⁴ Παρατηρείται δε συχνά, επιταγές της κοινωνικής ηθικής να λαμβάνουν τη μορφή κανόνων δικαίου αποκτώντας έτσι ορισμένο και ακριβές περιεχόμενο ενώ ταυτόχρονα εξοπλίζονται και με υποχρεωτικότητα.¹⁵

Η έννοια των χρηστών ηθών όμως ουδέποτε θα πρέπει να προβάλλεται ως πρόσχημα για να επιβληθούν αυθαίρετοι και ασφυκτικοί νομοθετικοί περιορισμοί. Ο σκοπός της ανωτέρω έννοιας εξάλλου δεν είναι η εισαγωγή υποκειμενικών ηθικολογικών αντιλήψεων – συνέπεια του οποίου θα ήταν η δημιουργία μιας νομικής βάσης οπισθοδρόμησης.

Ως προς την ελληνική έννομη τάξη, η γενική ρήτρα των χρηστών ηθών είναι ενταγμένη στους περισσότερους κλάδους του δικαίου. Με βάση το άρθρο 5 παρ. 1 Σ. τα χρηστά ήθη δεν οριοθετούν μόνο το δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας του ατόμου αλλά και τα λοιπά θεμελιώδη δικαιώματα. Αναφορά στην έννοια αυτή συναντά κανείς τόσο στο ποινικό και στο διοικητικό όσο και στο αστικό και εμπορικό δίκαιο.¹⁶

– Αστικό Δίκαιο

Στο πλαίσιο του ουσιαστικού αστικού δικαίου γίνεται αναφορά στην έννοια των χρηστών ηθών στις εξής διατάξεις: ΑΚ 33, 150, 178, 179, 281, 919, 1375, 1782, 1860. Μεγάλο μέρος δε των προαναφερθεισών διατάξεων αποτελούν θεμελιώδεις ρυθμίσεις του Αστικού Κώδικα και αφορούν κανόνες δημόσιας τάξης.

Σε περιπτώσεις συναλλακτικών σχέσεων η έννοια συνίσταται στα θεμελιώδεις αρχές που προκύπτουν από το θετικό και κυρίως το συνταγματικό δίκαιο. Σε περιπτώσεις γενετήσιων ή ακόμα και οικογενειακών σχέσεων κριτήριο εξειδίκευσης θα είναι η γενική αντίληψη του χρηστών και εμφρόνως σκεπτόμενου ανθρώπου. Για να αξιολογηθούν πράξεις και

¹⁴ Βλ. Δημητρόπουλο Α., ό.π., 2005, σελ. 187-188.

¹⁵ Βλ. Λαδά, ό.π., σελ. 53.

¹⁶ Βλ. Δημητρόπουλο Α., ό.π., σελ. 186. Λαδά, ό.π., σελ. 56-57.

συμπεριφορές επιβάλλεται να εκτιμώνται κάθε φορά και οι ειδικές περιστάσεις που ενδεχομένως και να τις διαφοροποιούν.¹⁷

Ιδιάζουσα θέση κατέχουν οι διατάξεις ΑΚ 178, 179 με αντικείμενο προστασίας τη συμβατική ελευθερία – μια ειδικότερη δηλαδή μορφή του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας. Απ' αυτές προκύπτει ότι το κύρος των δικαιοπραξιών εξαρτάται απ' το αν αντίκεινται ή όχι στα χρηστά ήθη.¹⁸ Συγκεκριμένα, αν η κατάρτιση ανήθικης δικαιοπραξίας έγινε εξαιτίας απειλής εφαρμόζονται και οι ΑΚ 150 επ. Κατά την κρατούσα δε γνώμη πιθανή αντίθεση στα χρηστά ήθη φέρει ως αποτέλεσμα την απόλυτη ακυρότητα της δικαιοπραξίας. Πρόκειται περί αντικειμενικής αξιολόγησης της αντίθεσης και δεν ενδιαφέρει το αν οι συναλλασσόμενοι γνώριζαν ή όχι.¹⁹

Διαφορετική περίπτωση η σημαντικότερη διάταξη ΑΚ 919 η οποία προβλέπει αποκατάσταση της ζημίας που προκλήθηκε από πρόθεση (ενδεχόμενο και άμεσο δόλο) με τρόπο που αντιτίθεται στα χρηστά ήθη. Εν προκειμένω προϋποτίθεται και δόλια συμπεριφορά. Διαμορφώνεται έτσι ένας ειδικός τύπος αδικήματος, η «δόλια ανηθικότητα» όπου το παράνομο είναι ένας συνδυασμός ανηθικότητας και δόλου.²⁰

Εξίσου θεμελιώδης είναι και η διάταξη ΑΚ 281 με την οποία προβλέπεται η ύπαρξη καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος σε περίπτωση προφανούς υπέρβασης των ορίων που θέτει η καλή πίστη, ο κοινωνικός και οικονομικός σκοπός του δικαιώματος ή τα χρηστά ήθη. Το άρθρο έχει σκοπό την καταπολέμηση της κακοπιστίας και της ανηθικότητας κατά την άσκηση των δικαιωμάτων. Η νεότερη θεωρία δέχεται ότι η παραπάνω διάταξη είναι

¹⁷ Βλ. Σπυριδάκη Ι., «Γενικές Αρχές», τεύχος Β', εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1987, σελ. 650-651.

¹⁸ Το ίδιο παρατηρείται και σε άλλες διατάξεις του αστικού δικαίου π.χ. στις ΑΚ 150, 1375, 1782 στα οποία όμως η αντίθεση στα χρηστά ήθη συνεπάγεται σχετική και όχι απόλυτη ακυρότητα της δικαιοπραξίας.

¹⁹ Βλ. Παπαντωνίου Ν., «Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου», 3^η έκδοση, Αφοί Π. Σάκκουλα, Αθήνα 1983, σελ. 431 και 437. Σπυριδάκης, ό.π., σελ. 661.

²⁰ Βλ. Φίλιος Παύλος, «Ενοχικό Δίκαιο – Ειδικό Μέρος», 2^{ος} Τόμος, 4^η έκδοση, εκδ. Π. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1998, σελ. 52-57. Σπυριδάκης Ι.Σ., «Ενοχικό Δίκαιο – Ειδικό Μέρος», 2^{ος} Τόμος, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1993, σελ. 304-306. Σταθόπουλος Μιχ. Π., «Γενικό Ενοχικό Δίκαιο», 3^η έκδοση, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1998, σελ. 306-310. Παπαντωνίου, ό.π., σελ. 431.

κατάλληλη για τον έλεγχο της καταχρηστικής άσκησης όχι μόνο της συμβατικής ελευθερίας αλλά του συνόλου των γενικών νομικών ελευθεριών.²¹ Με τη διάταξη ΑΚ 281 μπορούν να αντιμετωπιστούν προβλήματα από πιθανή μεταβολή των χρηστών ηθών.²²

– Εμπορικό Δίκαιο

Σημαντικός είναι ο ρόλος του Ν. 146/14 περί αθέμιτου ανταγωνισμού στο πλαίσιο του εμπορικού δικαίου. Μέσω του νόμου αυτού προστατεύεται η οικονομική ελευθερία και εμμέσως ο θεμιτός ανταγωνισμός. Οι επιμέρους ρυθμίσεις του ουσιαστικά εξειδικεύουν το α. 5 παρ. 1 Σ. στο πλαίσιο του ιδιωτικού δικαίου.²³

Το α. 1 του παραπάνω νόμου αναφέρεται στη γενική ρήτρα των χρηστών ηθών προβλέποντας την απαγόρευση κάθε ανταγωνιστικής πράξης αντίθετης σ' αυτήν που πραγματοποιείται στο πλαίσιο εμπορικών, βιομηχανικών ή γεωργικών συναλλαγών. Υπό τη ρύθμιση αυτή τα χρηστά ήθη ανάγονται σε κριτήριο προσδιορισμού της προσβολής της οικονομικής ελευθερίας. Για να εφαρμοστεί ο νόμος λοιπόν, είναι απαραίτητο να συγκεκριμενοποιηθεί η ρήτρα.

Κατά την ελληνική νομολογία σημαντικό κριτήριο για την εξειδίκευση της έννοιας είναι «το αίσθημα και οι ιδέες κάθε ορθώς, δικαίως και εμφρόνως σκεπτόμενου ανθρώπου μέσα στο συναλλακτικό κύκλο στον οποίο γίνεται η πράξη ή η χρησιμοποίηση μεθόδων και μέσων αντίθετων προς την ομαλή ηθικότητα των συναλλαγών».

Καταλήγοντας, απαραίτητο να αναφερθεί ότι ο προσδιορισμός της έννοιας φαίνεται να επηρεάζεται από κριτήρια που σχετίζονται περισσότερο με τη λογική του οικονομικού συστήματος παρά με την κοινωνική ηθική, γεγονός που μπορεί να αποβεί μοιραίο για τη δικαιοσύνη.²⁴

²¹ Βλ. Δωρή Φ., «Περιορισμοί της συμβατικής ελευθερίας στις ρήτρες αποκλειστικής διεθνούς δικαιοδοσίας», 1988, σελ. 331, 333-334. Γεωργιάδης Απ., «Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου», 2^η έκδοση, Αθήνα-Κομοτηνή 1997, σελ. 225 επ.

²² Βλ. Λιακόπουλο, ό.π., σελ. 407-413.

²³ Βλ. Λιακόπουλο, ό.π., σελ. 407-413.

²⁴ Βλ. Λιακόπουλο, ό.π., σελ. 414-419.

– Ποινικό Δίκαιο

Βασικά χαρακτηριστικά του ποινικού δικαίου είναι η στενή του σχέση με την ηθική. Για να διωχθεί κάποιος ποινικά προϋποτίθεται να έχει προκαλέσει μια ηθική εξανάσταση, να έχει παρουσιάσει μια συμπεριφορά εγκληματική, άξια κολασμού, ο οποίος θεωρείται απ' την έννομη τάξη ως η μέγιστη αποδοκιμασία εκ μέρους της. Το ποινικό δίκαιο δεν ενδιαφέρεται για ηθικά αδιάφορες ενέργειες οι οποίες ενδέχεται να απασχολήσουν άλλους κλάδους του δικαίου. Η δικαιοσύνη όπως την εννοεί το ποινικό δίκαιο λοιπόν εξαρτάται από την έννοια των χρηστών ηθών και τα άρθρα 5 παρ. 1, 13 παρ. 2, 93 παρ. 2 Σ.²⁵

Τα χρηστά ήθη αναφέρονται στον ποινικό κώδικα στο άρθρο 308 παρ. 2 για την απλή σωματική βλάβη. Μέσω του άρθρου αυτού προβλέπεται η άρση του αδικου χαρακτήρα της πράξης της σωματικής βλάβης αν υπάρχει συναίνεση του παθόντα και όχι αντίθεση στα χρηστά ήθη. Αν και ειδική ρύθμιση ανάγεται σε γενικό λόγο άρσης του αδικου. Η έκταση ισχύος του περιορισμού της ρήτηρας των χρηστών ηθών δεν αποτελεί αντίστοιχη περίπτωση καθώς κατά την κρατούσα άποψη η γενική ρήτρα αφορά αποκλειστικά στο έγκλημα της σωματικής βλάβης. Πιθανή επέκτασή της και σε άλλες αξιόποινες πράξεις θα την απαγόρευε το ποινικό δίκαιο γιατί θα είχε ως αποτέλεσμα την ανάλογη εφαρμογή σε βάρος του κατηγορουμένου.²⁶

Παρά ταύτα, η χρησιμότητα της γενικής ρήτηρας των χρηστών ηθών στη συγκεκριμένη διάταξη αμφισβητείται απ' τον Ανδρουλάκη.²⁷ Κατ' αυτόν, μόνη

²⁵ Ανδρουλάκης Ν.Κ., «Ποινικό Δίκαιο – Γενικό Μέρος», εκδ. Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2000, σελ. 56-66 (βλ. σελ. 56 υποσ. 24). Μυλωνόπουλος Χ.Χ., «Εφαρμογές Ποινικού Δικαίου», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1997, σελ. 23-39, παράγρ. 2.

²⁶ Βλ. Ανδρουλάκη, ό.π., σελ. 351. Αντίθετη η άποψη του Μανωλεδάκη κατά τον οποίο η ανάλογη εφαρμογή της διάταξης θεωρείται «πακέτο» και έχει τεθεί για να ωφελήσει τον κατηγορούμενο (βλ. υποσ. 53 σελ. 351).

²⁷ Αντίθετη η άποψη του Ανδρουλάκη σχετικά με τη χρήση του περιορισμού των χρηστών ηθών στο γερμανικό ποινικό δίκαιο, όπου λόγω της γενικής πρόβλεψης της συναίνεσης ως λόγου άρσης του αδικου, τα χρηστά ήθη χρησιμεύουν στη διατήρηση του αδικου χαρακτήρα στις περιπτώσεις που αν και με συναίνεση, η πράξη είναι αδιαμφισβήτητα μη ανεκτή ηθικοκοινωνικά.

αντίθεση στα χρηστά ήθη βάσει του συγκεκριμένου άρθρου αποτελούν οι απλές σωματικές βλάβες «που ικανοποιούν σαδιστικές (του δράστη) και μαζοχιστικές (του θύματος) γενετήσιες διαστροφές» με αποτέλεσμα αυτές να αποκλείονται έστω κι αν ο παθών συναινεί. Παρατηρεί επίσης πως μία άποψη σαν αυτήν ενδέχεται να οδηγήσει σε μια ηθικολογούσα θεώρηση των καταστάσεων. Αντίθετα, επισημαίνει πως θα ήταν εύστοχη η χρήση της γενικής ρήτρας μέσω της ΑΚ 281 σχετικά με την αποδυνάμωση της συναίνεσης σε περίπτωση φθοράς ξένης ιδιοκτησίας.

Εν κατακλείδι, δεν παρατηρείται μεγάλη διαφοροποίηση της έννοιας των χρηστών ηθών μεταξύ ποινικού δικαίου και συντάγματος. Τείνει όμως να ελαχιστοποιηθεί η χρήση της ρήτρας στο ποινικό δίκαιο ειδικά με τη μεταρρύθμιση του κεφαλαίου περί «εγκλημάτων κατά των ηθών» βάσει ν. 1419/1984, των οποίων ο νέος τίτλος είναι «εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας».²⁸

– Αστικό Δικονομικό Δίκαιο

Ως προς την πολιτική δικονομία η γενική ρήτρα των χρηστών ηθών αναφέρεται στα άρθρα 114, 116, 205, 323, 780, 903, 905. Και σ' αυτήν την περίπτωση τα χρηστά ήθη ταυτίζονται με την έννοια που τους δίνει το α. 5 παρ. 1 Συντάγματος.

Είναι γεγονός ότι οι διατάξεις ΑΚ 114, 116 είναι ενταγμένες στο κεφάλαιο των «Θεμελιωδών Δικονομικών Αρχών». Ειδικά το άρθρο 114 του ΚΠολΔ, προβλέπει τον αποκλεισμό είτε ολόκληρης της δίκης είτε ορισμένων τμημάτων της έναντι του κοινού γενικά εφόσον «η διεξαγωγή της συζήτησης θα μπορούσε να είναι επιβλαβής για τα χρηστά ήθη». Πρόκειται λοιπόν περί εξαίρεσης από την αρχή της δημοσιότητας της συζήτησης στο ακροατήριο έναντι του κοινού αλλά όχι των διαδίκων. Πιθανό κίνδυνο για τα χρηστά ήθη θα μπορούσε να αποτελέσουν υποθέσεις σχετικές με οικογενειακές ή γενετήσιες σχέσεις σε περίπτωση που το πραγματικό τους υλικό το χαρακτηρίζουν «συνθήκες ηθικά επίμεμπτες και σκανδαλώδεις».²⁹

²⁸ Βλ. Ανδρουλάκη, ό.π., σελ. 352.

²⁹ Κεραμεύς Κ.Δ., «Αστικό Δικονομικό Δίκαιο – Γενικό Μέρος», εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 1986, σελ. 177-181.

Εν συνεχεία, το άρθρο 116 ΚΠολΔ προβλέπει την αρχή της τηρήσεως των χρηστών ηθών και της καλής πίστης κατά τη διεξαγωγή της δίκης. Οι διάδικοι λοιπόν, οι νόμιμοι αντιπρόσωποι και πληρεξούσιοί τους έχουν ως υποχρέωση εκτός του καθήκοντος αληθείας να τηρούν τους κανόνες των χρηστών ηθών και της καλής πίστης. Τίθενται λοιπόν τα ίδια όρια για τη διαδικαστική συμπεριφορά των διαδίκων με αυτά που προβλέπονται στη διάταξη ΑΚ 281 από το ουσιαστικό δίκαιο.

Απαγορεύεται η καταχρηστική άσκηση των δικονομικών δυνατοτήτων, το να χρησιμοποιούνται δηλαδή για λόγους διαφορετικούς απ' ό,τι θεσπίστηκαν.³⁰ Αν τυχόν παραβιαστεί η διάταξη αυτή αλλά και η 114, το δικαστήριο με βάση το άρθρο 205 παρ. 2 ΚΠολΔ μπορεί να επιβάλλει αυτεπαγγέλτως μαζί με την οριστική του απόφαση, χρηματική ποινή.

Επιπροσθέτως, το άρθρο 323 αριθ. 5 ΚΠολΔ, θεωρεί τα χρηστά ήθη μαζί με τη δημόσια τάξη προϋπόθεση αναγνώρισης του δεδουλευμένου των αλλοδαπών δικαστικών αποφάσεων από την Ελληνική έννομη τάξη.³¹ Ανάλογο είναι και το περιεχόμενο των ΚΠολΔ 780, 903 και 905 τα οποία προβλέπουν ότι η γενική ρήτρα των χρηστών ηθών αποτελεί προϋπόθεση για την αναγνώριση αλλοδαπών αποφάσεων και τίτλων.

– Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο

Επίσης, στο πλαίσιο της διοικητικής δικονομίας το οποίο καθορίζει τις προϋποθέσεις παροχής δικαστικής προστασίας από παράνομες πράξεις ή παραλείψεις της διοίκησης, ενός από τους θεμελιώδεις κανόνες είναι η τήρηση των χρηστών ηθών. Η έννοια αυτή κυρίως αναφέρεται στα άρθρα 42 και 43 του ΚΔΔ/μίας.³²

Συγκεκριμένα, στο άρθρο 42 ΚΔΔ/μίας με αντικείμενο την καλόπιστη διεξαγωγή της δίκης προβλέπεται ότι οι διάδικοι, οι νόμιμοι αντιπρόσωποι, οι εκπρόσωποι και οι πληρεξούσιοί τους υποχρεούνται να τηρούν τους κανόνες

³⁰ Βλ. Κεραμεύς, ό.π., σελ. 192-195. Ως παράδειγμα καταχρηστικής άσκησης των παρεχόμενων δικονομικών δυνατοτήτων, αναφέρεται η προσωπική κράτηση του οφειλέτη.

³¹ Βλ. Κεραμεύς, ό.π., σελ. 321-322.

³² Βλ. Σπηλιωτόπουλο Ε., «Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου», ΙΙ Τόμος, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002, σελ. 435-436.

που επιβάλλονται απ' τα χρηστά ήθη και την καλή πίστη. Ανάμεσα στις προαναφερθείσες υποχρεώσεις, προβλέπεται και η αποφυγή ενεργειών που προδήλως προκαλούν την παρέλκυση της δίκης μα και το καθήκον αληθείας. Στη συνέχεια, στη δεύτερη παράγραφο της εν λόγω διάταξης προβλέπεται η δυνατότητα επιβολής χρηματικής ποινής εκ μέρους του δικαστηρίου σε περίπτωση παράβασης των παραπάνω υποχρεώσεων.

Επιπλέον, συνδυαστικά με το άρθρο 43 ΚΔΔ/μίας κατοχυρώνεται το καθήκον ευπρεπούς διατύπωσης των δικογράφων και των άλλων εγγράφων από τους διαδίκους. Στην προκειμένη δε περίπτωση, το δικαστήριο δύναται μετά από αίτηση των διαδίκων αλλά και αυτεπαγγέλτως να διατάξει να διαγραφούν ανάρμοστες εκφράσεις από τα σχετικά δικόγραφα και γενικότερα έγγραφα.³³

Απαραίτητη τελευταία επισήμανση, ότι στο Πέμπτο Τμήμα του ΚΔΔ/μίας (όπου είναι ενταγμένα και τα άρθρα που προαναφέρθηκαν) περιλαμβάνονται θεμελιώδεις δικονομικές αρχές με γενικότερη εφαρμογή και σκοπό που συνίσταται στην αποτελεσματική προστασία των διοικουμένων. Εκτός ρητών εξαιρέσεων λοιπόν το να τηρείται η γενική ρήτρα των χρηστών ηθών αφορά και στη διαδικασία στο ΣΤΕ και στο ΕΣ.³⁴

IV. ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΣ ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΤΟΥΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ

1. Δίκαιο Αποδείξεως και χρηστά ήθη

Είναι ευρέως γνωστή η διάκριση μεταξύ πραγματικών περιστατικών και δικανικών ζητημάτων κατά την εφαρμογή του δικαίου. Ως προς τα πρώτα, ο δικαστής δεν υποχρεούται να τα γνωρίζει κι έτσι αυτά προτείνονται και αποδεικνύονται από τους διαδίκους. Αποτελεί καθήκον όμως για τον

³³ Βλ. Σπηλιωτόπουλο, ό.π., σελ. 436 υποσ. 65.

³⁴ Βλ. Σπηλιωτόπουλο, ό.π., υποσ. 64.

εφαρμοστή του νόμου η γνώση των κανόνων δικαίου ούτως ώστε να έχει τη δυνατότητα να τους εφαρμόσει ακόμα και αυτεπαγγέλτως.³⁵

Μέρος της νομολογίας υποστηρίζει την εμπειρική προσέγγιση της έννοιας των χρηστών ηθών δεδομένου ότι ενίοτε δεν έχει εξαρχής σαφές περιεχόμενο. Αντίστοιχα αντιμετωπίζεται και το έθιμο το οποίο έχει ξεκάθαρα εμπειρικό χαρακτήρα. Ο δικαστής λοιπόν μπορεί εφόσον το κρίνει αναγκαίο να συλλέξει αποδείξεις έτσι ώστε το πραγματικό περιεχόμενο των χρηστών ηθών να του γίνει κατανοητό όπως και η πιθανή αντίθεση κάποιας πράξης προς αυτά. Κατά συνέπεια, εν προκειμένω τα χρηστά ήθη αντιμετωπίζονται σαν πραγματικό γεγονός.³⁶

Σύμφωνη με τα παραπάνω δεν είναι η άποψη της νομικής θεωρίας και της νομολογίας κατά την οποία τα χρηστά ήθη αποτελούν ζήτημα νομικό. Αυτό δέχεται η κρατούσα γνώμη αφού η παραπομπή του Συντάγματος μα και των ρυθμίσεων του κοινού νομοθέτη στα χρηστά ήθη τα ανάγουν σε δευτερογενή – έμμεση πηγή δικαίου, ενώ τους προσδίδουν δικαιοτικό χαρακτήρα.³⁷ Πρόκειται περί μίας ρήτρας «ευρύτατα αξιολογικής»,³⁸ συνεπώς ο δικαστής δεν περιορίζεται στη διάγνωση του εμπειρικού περιεχομένου της έννοιας. Ιδιάζουσα σημασία λοιπόν έχει η κρίση σχετικά με την αντίθεση ή μη στα χρηστά ήθη, όχι ο ακριβής ορισμός της έννοιάς τους.³⁹

Τέλος, πρέπει να διακρίνεται ο όρος χρηστά ήθη από τα πραγματικά γεγονότα που συνθέτουν την αντίθεση πράξεων και καταστάσεων σ' αυτά, είναι σαφές ότι τα δεύτερα αποτελούν πραγματικά περιστατικά τα οποία προβάλλουν οι διάδικοι.

³⁵ Βλ. Κεραμεύς, ό.π., σελ. 373-393. Καραγιαννόπουλος Α.Β., «Ποινική Δικονομία», 6^η έκδοση, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004, σελ. 123. Λαδά, ό.π., σελ. 73.

³⁶ Βλ. Λαδά, ό.π., σελ. 72-75. Λιακόπουλο, ό.π., σελ. 414.

³⁷ Τούσης Α., «Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου», 2^η έκδοση, Αθήνα 1978, σελ. 232. Μπαλής Γ., «Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου», 8^η έκδοση, εκδ. Σάκκουλα Π., 1983, σελ. 183. Λαδάς, ό.π., σελ. 75.

³⁸ Βλ. Τούσης, ό.π., σελ. 232. Μπαλής, ό.π., σελ. 183. Λαδάς, ό.π., σελ. 75.

³⁹ Βλ. Δημητρόπουλο Α., ό.π., σελ. 188.

2. Ο έλεγχος του Αρείου Πάγου και τα χρηστά ήθη

Σύμφωνα με τους κανόνες δικαίου της ελληνικής έννομης τάξης τα χρηστά ήθη αποτελούν έννοια νομική και δευτερογενή πηγή δικαίου. Κατά συνέπεια, η εξειδίκευση της παραπάνω ρήτρας αποτελεί νομικό ζήτημα και όχι πραγματικό περιστατικό.⁴⁰

Η συγκεκριμενοποίηση των χρηστών ηθών, λοιπόν, είναι δεκτική αναιρετικού ελέγχου εκ μέρους του Αρείου Πάγου με βάση το άρθρο 559 περ. 1 του ΚΠολΔ, όπου αντικείμενο του λόγου αναιρέσεως αποτελεί η ψευδής ερμηνεία ή η εσφαλμένη εφαρμογή οποιουδήποτε ουσιαστικού κανόνα δικαίου.⁴¹ Ομοίως ελέγχεται και η υπαγωγή των πραγματικών περιστατικών στον προσήκοντα νομικό χαρακτηρισμό. Δε συμβαίνει όμως το ίδιο και με τα πραγματικά περιστατικά που συνοδεύουν την εκάστοτε υπόθεση και τα οποία λειτούργησαν ως βάση για να αξιολογήσει την πράξη ο δικαστής.

Άρα, ανεπίδεκτη αναιρετικού ελέγχου είναι η εκτίμηση του δικαστή ουσίας ότι επί παραδείγματι μέσω μιας συγκεκριμένης σύμβασης παρέχεται αμοιβή στο σύζυγο έτσι ώστε να διευκολυνθεί η διαδικασία του διαζυγίου. αντιθέτως, ο Άρειος Πάγος ελέγχει την κρίση του δικαστηρίου σχετικά με το αν το προαναφερθέν περιεχόμενο της σύμβασης έρχεται ή όχι σε αντίθεση με τα χρηστά ήθη.⁴²

⁴⁰ Βλ. Λαδά, ό.π., σελ. 75-76. Μπαλή, ό.π., σελ. 183. Τούση, ό.π., σελ. 232.

⁴¹ Βλ. Κεραμέα, ό.π., σελ. 502.

⁴² Βλ. Λαδά, Μπαλή, Τούση, ό.π. Το παράδειγμα αναφέρει ο Μπαλής βλ. ό.π., σελ. 184, όπου παρατίθενται και άλλα εξίσου ενδιαφέροντα.

ΜΕΡΟΣ 2^ο: ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

I. ΠολΠρωτΗρακλ 87/1986

Δημοσίευση: ΝοΒ 34, 1091, ΑρχΝ 37, 470, ΔΣΑ

Υπόθεση: Έγκριση καταστατικού σωματείου Μαρτύρων του Ιεχωβά

1. Περίληψη της απόφασης

Με το άρθρο 12 παρ. 1 Σ. παρέχεται στους Έλληνες το δικαίωμα να ιδρύουν σωματεία με την προϋπόθεση ότι τηρούν τους νόμους του Κράτους. Επομένως, επισημαίνεται από το δικαστήριο ότι για να εγκρίνει το καταστατικό οποιουδήποτε σωματείου οφείλει σύμφωνα με το α. 81 παρ. 1 ΑΚ και σε συνδυασμό με τα α. 105 αριθ. 3, 174 και 178⁴³ να ελέγξει αν ο σκοπός ή η λειτουργία του αντιτίθενται σε απαγορευτική διάταξη του νόμου, στα χρηστά ήθη, ή στη δημόσια τάξη. Ειδικότερα, για να ιδρυθούν θρησκευτικά σωματεία, σημαντικά θεωρούνται και τα α. 3 παρ. 1-3 και 13 παρ. 1-4 Σ. Ίδια κατά το δικαστήριο περίπτωση το άρθρο 9 της Σύμβασης της Ρώμης περί προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου μα και το άρθρο 18 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Ο.Η.Ε.

Μέσω μιας λεπτομερούς ανάπτυξης της σχετικής επιχειρηματολογίας, το δικαστήριο απέρριψε την αίτηση του σωματείου με την επωνυμία «Χριστιανική Εκκλησία των Μαρτύρων του Ιεχωβά Κρήτης». Πιο συγκεκριμένα, ο τίτλος αυτός χαρακτηρίζεται ως αναληθής και απατηλός ενώ επισημάνθηκε και ότι δόθηκε στα πλαίσια έντονης και αθέμιτης προσηλυτιστικής δράσης⁴⁴ των χιλιαστών η οποία αντίκειται στο α. 13 παρ. 2 Σ.⁴⁵ Επιπλέον ο χιλιασμός δεν αποτελεί «γνωστή θρησκεία»⁴⁶ όπως ορίζει την

⁴³ Βλ. Τούση, ό.π., παρ. 53, υποσ. 2^ο. Σταθόπουλο-Γεωργιάδη, ό.π., σελ. 146, α. 81 παρ. 1.

⁴⁴ Βλ. Δημητρόπουλο, ό.π., σελ. 133 και συγκεκριμένα: «Προσηλυτισμός είναι η με αθέμιτα μέσα προσπάθεια διείσδυσης στη θρησκευτική συνείδηση του άλλου».

⁴⁵ Α. 13 παρ. 2 Σ. «Κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων. Η άσκηση της λατρείας δεν

έννοια η διάταξη που προαναφέρθηκε εφόσον πρόκειται για μία πολιτικοκοινωνική οργάνωση⁴⁷ η οποία με τη δράση της, έτσι όπως αποκαλύπτουν τα χιλιαστικά έντυπα που κυκλοφορούν αντιτίθεται στη δημόσια τάξη και τα χρηστά ήθη. Αφού εξετάστηκαν διεξοδικά τα προαναφερθέντα και άλλα στοιχεία, η δράση της παραπάνω οργάνωσης κρίνεται ως αξιόποινη.

2. Σχολιασμός

– Η έννοια των χρηστών ηθών όπως εξειδικεύεται απ' το δικαστήριο

Άμεση είναι η σχέση της παραπάνω υπόθεσης με το α. 13 παρ. 2 του Συντάγματος, το οποίο ορίζει ότι: Η άσκηση της λατρείας (της γνωστής θρησκείας) δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη...». Ως προς την εξειδίκευση της έννοιας των χρηστών ηθών λοιπόν, το δικαστήριο έχει ως κριτήρια αυτό των επιταγών της κοινωνικής ηθικής όσο και αυτό της δημόσιας τάξης.

Σύμφωνα με το Σύνταγμα τα χρηστά ήθη συνίστανται στους εκάστοτε κανόνες ορθής συμπεριφοράς που είναι συνυφασμένοι με τη συνείδηση του λαού και στις σχετικές με την ηθική θεμελιώδεις αντιλήψεις του χρηστώ και εμφρόνως σκεπτόμενου μέσου κοινωνικού ανθρώπου σε ορισμένο τόπο και χρόνο (δηλ. στην Ελλάδα σήμερα).

επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη. Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται».

⁴⁶ Διευκρινίζεται στο αιτιολογικό της απόφασης ότι: «Γνωστή θρησκεία είναι εκείνη της οποίας τα δόγματα, η λατρεία και τα διδάγματα αυτής εκτίθενται δημοσίως και ασκούνται φανερά, δε χρησιμοποιεί δε προς επικράτησίν της μέσα ανελεύθερα και δη αντίθετα προς το ελεύθερον πνεύμα της ανεξιθρησκίας, ως είναι ο (αθέμιτος) προσηλυτισμός».

⁴⁷ Βλ. Κονιδάρης Ι., «Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2000, σελ. 54, όπου διευκρινίζεται ότι το Σ.Ε. έχει κρίνει πλέον ως «γνωστή θρησκεία» τη θρησκευτική κοινότητα των Μαρτύρων του Ιεχωβά. Παρ' όλα αυτά η συγκεκριμένη απόφαση παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον κι αυτός είναι ο λόγος που εξετάζεται.

Με βάση τα προαναφερθέντα κριτήρια συμπεραίνεται από το δικαστήριο ότι οι σύγχρονοι χιλιαστές μέσω των διανεμόμενων εντύπων τους αλλά και με την προσηλυτιστική τους δράση εν γένει προσβάλλουν με τρόπο βάνουσο τα χρηστά ήθη του ελληνικού λαού. Για να δικαιολογήσει δε την κρίση του αυτή αναφέρεται διεξοδικά στο περιεχόμενό τους. Χαρακτηριστικά παραδείγματα, η νόθευση και πλαστογράφηση του πνεύματος της Αγίας Γραφής (κάτι που μεταξύ άλλων αντιτίθεται στο α. 3 παρ. 3 Σ.),⁴⁸ η απαξίωση προς το πρόσωπο της Παναγίας Θεοτόκου, της Μητέρας του Θεού που όπως τονίζεται στην απόφαση «πάντοτε στη συνείδηση του λαού καλύπτει, προστατεύει και σώζει το Ελληνικό Έθνος», οι προσβλητικοί όσο και απαράδεκτοι χαρακτηρισμοί που αναφέρονται στις Χριστιανικές Εκκλησίες κ.ά. Εκτός όμως από την προσβολή προς τη Χριστιανική θρησκεία, όπως προκύπτει από την ανάλυση του δικαστηρίου, οι «Μάρτυρες του Ιεχωβά» επιτίθενται σφόδρα και εναντίον των Εθνικών Συμβόλων και κυρίως της Σημαίας. Είναι φανερό πως τους διακατέχει ένα έντονο ανθελληνικό πνεύμα και ως εκ τούτου απαξιώνουν την Ελλάδα διαστρεβλώνοντας την ιστορία της. Όσα προαναφέρθηκαν παραβιάζουν τα άρθρα 199 και 181⁴⁹ του Ποινικού Κώδικα.

Με δεδομένα όσα προαναφέρθηκαν κατά το δικαστήριο, η δράση των Χιλιαστών αντίκειται στα χρηστά ήθη και στη δημόσια τάξη όπως αυτά προβλέπονται από το Σύνταγμα και τον Αστικό Κώδικα. Μάλιστα, θεωρεί το σκοπό του καταστατικού που αναφέρεται στο α. 2 περί διαδόσεως των διδασκαλιών και της λατρείας⁵⁰ της «Χριστιανικής Θρησκείας των Μαρτύρων του Ιεχωβά» αντίθετο προς τα χρηστά ήθη. Απαραίτητο να προστεθεί ότι η

⁴⁸ Α. 3 παρ. 3 Σ: «Το κείμενο της Αγίας Γραφής τηρείται αναλλοίωτο».

⁴⁹ Α. 181 ΠΚ: «Όποιος, για να εκδηλώσει μίσος ή περιφρόνηση, αφαιρεί, καταστρέφει, παραμορφώνει ή ρυπαίνει την επίσημη σημαία του Κράτους ή έμβλημα της κυριαρχίας του, τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι δύο (2) ετών». Α. 199 ΠΚ: «όποιος, δημόσια και κακόβουλα καθυβρίζει με οποιονδήποτε τρόπο την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία του Χριστού ή άλλη θρησκεία ανεκτή στην Ελλάδα τιμωρείται με φυλάκιση δύο (2) ετών».

⁵⁰ Βλ. Δημητρόπουλο, ό.π., 2004, σελ. 131-132, όπου αναφέρεται: «Η λατρεία αποτελεί μορφή ανθρώπινης συμπεριφοράς, σύνολο μερικότερων ενεργειών του ανθρώπου, οι οποίες κατά την αντίληψη του ενεργούντος και σύμφωνα με το δόγμα στο οποίο πιστεύει εκδηλώνουν την πίστη προς το Θεό».

ανωτέρω κρίση είναι ανεξάρτητη από το ζήτημα του χαρακτηρισμού του χιλιασμού ως «γνωστής θρησκείας» αλλά και από την αποδοχή ή μη του τίτλου του σωματείου απ' το δικαστήριο.

- Τα χρηστά ήθη, το δικαίωμα συστάσεως σωματείου και η ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι

Το α. 12 παρ. 1 του Συντάγματος εντάσσει στην ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι και την ελευθερία προσδιορισμού του σκοπού της ένωσης προσώπων. Ο σκοπός αυτός όμως πρέπει να είναι σύμφωνος με το Σύνταγμα και τους Νόμους. Συγκεκριμένα, με το α. 81 ΑΚ προβλέπεται ότι το δικαστήριο και ακριβέστερα το πρωτοδικείο για να κάνει δεκτή την αίτηση ιδρύσεως σωματείου με το να προβεί στη δημοσίευση των ουσιωδών στοιχείων του καταστατικού και να το εγγράψει στο βιβλίο των σωματείων πρέπει να διαπιστώσει την ύπαρξη ορισμένων «νόμιμων όρων». Οι νόμιμοι αυτοί όροι προβλέπονται στα α. 78-80 ΑΚ.

Σύμφωνα με τις ανωτέρω διατάξεις, ο δικαστής κατά τη διαδικασία της εκούσιας δικαιοδοσίας ασκεί έλεγχο νομιμότητας και σκοπού. Δε μπορεί όμως να προβεί σε έλεγχο σκοπιμότητας. Επιπλέον, με βάση τη συντακτική ρύθμιση του α. 12 παρ. 1 Σ. απαγορεύεται η αναγνώριση και νόμιμη λειτουργία σωματείων με σκοπούς απολύτως αντίθετους στο συνταγματικά κατοχυρωμένο πολίτευμα.⁵¹ Εκ μέρους του δικαστηρίου είναι απαραίτητη η διαπίστωση πέραν μιας πιθανής καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος (Σ. 25 παρ. 3 και ΑΚ 281) η ύπαρξη ή μη στο καταστατικό στοιχείων που προβλέπει η ΑΚ 80 καθώς και η εναργής διατύπωση του σκοπού του σωματείου. Επίσης, η διαπίστωση σχετικά με το αν ο σκοπός είναι νόμιμος, μη κερδοσκοπικός και σύμφωνος με τα χρηστά ήθη.⁵²

Αντίστοιχη περίπτωση, η διάλυση του σωματείου με απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου (ΚΠολΔ 739, 740, παρ. 1 εδ. α' και 787) που πραγματοποιείται κατόπιν αιτήσεως της διοίκησης του σωματείου ή του ενός πέμπτου των μελών του ή της εποπτεύουσας αρχής, για την οποία είναι

⁵¹ Βλ. Δημητρόπουλο, ό.π., 2004, σελ. 263.

⁵² Βλ. Γεωργιάδη, ό.π., σελ. 156-157.

απαραίτητη η ύπαρξη ενός από τους περιοριστικά αναφερόμενους στην ΑΚ 105 λόγους. Μάλιστα, η περ. 3 της διάταξης αυτής προβλέπει εκτός των άλλων τη διάλυση του σωματείου όταν ο σκοπός ή η λειτουργία του καταστούν παράνομοι ή αντίθετοι στη δημόσια τάξη και τα χρηστά ήθη.⁵³

Η γνώμη του δικαστηρίου της υπόθεσης που εξετάζεται συγκλίνει με τα όσα εκτέθηκαν παραπάνω. Το δικαστήριο, λοιπόν, κρίνει ορθή την απόρριψη της αίτησης των εκπροσώπων των χιλιαστών γιατί ο σκοπός που αναφέρει το καταστατικό αναφορικά με τη διάδοση των διδασκαλιών και της λατρείας της «Χριστιανικής Θρησκείας των Μαρτύρων του Ιεχωβά» αντιτίθεται στα χρηστά ήθη. Χαρακτηριστική αυτών η έκφραση του δικαστή ότι το α. 81 παρ. 1 ΑΚ συνδυάζεται «αναγκαίως» με τα εξής: 105 αριθ. 3, 174 και 178 ΑΚ. Το ίδιο δέχεται και για το α. 105 περ. 3 ΑΚ.

Προκειμένου να αιτιολογήσει αυτή του την κρίση το δικαστήριο επικαλείται το α. 12 παρ. 1 του Συντάγματος και προδήλως θεωρεί το δικαίωμα ιδρύσεως σωματείου σαν μια εξειδίκευση της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι.⁵⁴ Είναι γεγονός πως η ανωτέρω συνταγματική διάταξη προστατεύει κάθε τυπική (σωματείο) ή άτυπη μη πρόσκαιρη ένωση η οποία διαθέτει μη κερδοσκοπικό χαρακτήρα.⁵⁵ Με την απόρριψη της αίτησης και την αναφορά στο δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι είναι φανερό πως το δικαστήριο ακολουθεί τη θεωρία της γενικής εφαρμογής γιατί αν και δεν αναφέρει ρητά τη σχετική με τα χρηστά ήθη συνταγματική διάταξη, θεωρεί ότι αυτά αποτελούν οριοθέτηση του δικαιώματος που τίθεται από τα α. 78 έως 81 ΑΚ.

Συνεχίζοντας όμως, απορρίπτεται ως αβάσιμος από το δικαστήριο ο ισχυρισμός των αντιπροσώπων των χιλιαστών με ένα επιχείρημα που προβληματίζει. Ειδικότερα, οι καθ' ων η τριτανακοπή, υποστηρίζουν ότι δε νοείται προκαταβολική μη έγκριση, μα μόνο διάλυση του σωματείου σε περίπτωση που αργότερα διαπιστωθεί αθέμιτος προσηλυτισμός αφού μόνο η διάταξη ΑΚ 105 περ. 3 περιέχει ρητή παραπομπή στα χρηστά ήθη. Ακολούθως, υποστηρίζεται απ' το δικαστήριο ότι το επιχείρημα προβάλλεται κατά παράβαση των αρχών της καλής πίστης και των χρηστών ηθών.

⁵³ Βλ. Γεωργιάδη, ό.π., σελ. 167.

⁵⁴ Βλ. Γεωργιάδη, ό.π., σελ. 162 και για αντίθετη γνώμη υποσ. 23 (σελ. 162).

⁵⁵ Βλ. Δημητρόπουλο, ό.π., 2004, σελ. 259-265.

Εξάλλου και η διαδικασία αποδείξεως κατέδειξε την παράνομη προσηλυτιστική δράση των χιλιαστών. Ακόμη, το δικαστήριο θεωρεί ότι νοείται απόρριψη της αίτησης για αναγνώριση σωματείου λόγω αντίθεσης στα χρηστά ήθη του σκοπού που αναφέρει το καταστατικό καθώς συντρέχει αναλογική εφαρμογή της διάταξης ΑΚ 105 αριθ. 3.

Ο συλλογισμός αυτός δεν κρίνεται απαραίτητος γιατί επισημάνθηκε και προηγουμένως ότι η μη αντίθεση του καταστατικού σκοπού στα χρηστά ήθη εμπεριέχεται ήδη στους «νόμιμους όρους» που αναφέρονται στο α. 81 ΑΚ. Δεν απαιτείται λοιπόν η αναλογική εφαρμογή του α. 105 ΑΚ για να δικαιολογηθεί η απόρριψη του ισχυρισμού ως αβάσιμου. Κατά τη θεωρία της γενικής εφαρμογής μάλιστα, επειδή γενική οριοθετική ρήτρα των χρηστών ηθών πρόκειται περί ειδικότερης πτυχής της ρήτρας της χρηστότητας αφού οριοθετεί όλα τα θεμελιώδη δικαιώματα που περιέχει το Σύνταγμα αλλά και τις εξειδικεύσεις τους μέσω του κοινού νομοθέτη, εφαρμόζεται σε κάθε περίπτωση και ως προς το δικαίωμα συστάσεως σωματείου, το οποίο βασίζεται στην ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι⁵⁶ του α. 12 παρ. 1 Σ.⁵⁷

– Η αοριστία της έννοιας των χρηστών ηθών – κίνδυνος να παρεισφύσει το υποκειμενικό στοιχείο

Με αφορμή τη δικαστική απόφαση που εξετάζουμε προκύπτει ένα ιδιαίτερα σημαντικό ζήτημα. Ενδέχεται οι προσωπικές αντιλήψεις του δικαστή να επηρεάσουν τη διαδικασία εξειδικεύσεως της γενικής ρήτρας των χρηστών ηθών. Δημιουργείται έτσι ανασφάλεια δικαίου και αυτό αποτελεί το σοβαρότερο ίσως πρόβλημα που προκαλείται απ' αυτή τη ρήτρα.⁵⁸

Έχει ήδη αναφερθεί πως τα χρηστά ήθη διαθέτουν έντονα αόριστο χαρακτήρα και συνιστούν γενική οριοθέτηση όλων των θεμελιωδών

⁵⁶ Βλ. Δημητρόπουλο, ό.π., 2005, σελ. 174-175.

⁵⁷ Α. 12 παρ. 1 Σ.: «Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνιστούν ενώσεις και μη κερδοσκοπικά σωματεία, τηρώντας τους νόμους, που ποτέ όμως δεν μπορούν να εξαρτήσουν την άσκηση του δικαιώματος αυτού από προηγούμενη άδεια».

⁵⁸ Βλ. ΑΠ 888/1980, ΕΕΝ 1981, 41 ΔΣΑ περί εκμετάλλευσης πόρνης, όπου προκύπτει διχογνωμία μεταξύ των δικαστών ως προς το αν η δικαιοπραξία έχει ή όχι ανήθικο χαρακτήρα.

δικαιωμάτων. Την αοριστία αυτή επιχειρούν να περιορίσουν τα κριτήρια της κοινωνικής ηθικής και της δημόσιας τάξης. Έτσι, τα στοιχεία για τη συγκεκριμενοποίηση της γενικής αυτής ρήτρας θα αναζητηθούν τόσο στις θεμελιώδεις αρχές του εκάστοτε ισχύοντος θετικού δικαίου όσο και στις επιταγές της εκάστοτε κρατούσας κοινωνικής ηθικής.⁵⁹ Ασφαλέστερο θεωρείται το πρώτο κριτήριο αν και δε μπορεί να εφαρμοστεί σ' όλες τις περιπτώσεις⁶⁰ γιατί αξιώνει τον έλεγχο των αντιλήψεων της κοινωνικής ηθικής υπό το πρίσμα της κλίμακας αξιών που περιλαμβάνεται στο Σύνταγμα.

Στην πράξη όμως είναι αναπόφευκτο να επηρεαστεί η διαδικασία εξειδίκευσης της έννοιας των χρηστών ηθών από το προσωπικό στοιχείο του δικαστή. Πολλές φορές, ο εφαρμοστής του νόμου δεσμεύεται και ασυνείδητα ακόμα απ' τις προσωπικές του αντιλήψεις περί ηθικής και παραβλέπει αυτό που ορίζεται ρητά απ' το νόμο.⁶¹ Έτσι είναι πιθανόν, η ενάργεια της δικαστικής απόφασης να κλονιστεί από την εκάστοτε προσωπική άποψη του δικαστή.⁶² Τη σοβαρότητα του ζητήματος δε μπορεί να μειώσει το επιχείρημα σχετικά με τον έλεγχο της κρίσης του δικαστή ουσίας από το ακυρωτικό δικαστήριο.

Η εν λόγω δικαστική απόφαση πραγματεύεται ένα θέμα ιδιαίτερος λεπτό· σχετίζεται με τη σύσταση σωματείου με σκοπό τη διάδοση και τη διδασκαλία της πίστης των χιλιαστών. Οι χιλιαστές, όπως προκύπτει και από τη σχετική διαδικασία, επιδίδονται σε προσηλυτισμό, λειτουργώντας με τρόπο αντιχριστιανικό που εναντιώνεται στο ελληνικό πνεύμα και τους νόμους. Όλα τα παραπάνω είναι πολύ πιθανό να κεντρίσουν το δικαστή και κυρίως όσον αφορά τις θρησκευτικές και πολιτικές πεποιθήσεις του, να τον παρασύρουν και να αφηθεί στην προσωπική του άποψη, πιθανότατα και να αυθαιρετήσει συνειδητά με σκοπό να προστατέψει τα πιστεύω του.

Να σημειωθεί, ότι κατόπιν το ΣΤΕ αναγνώρισε το χιλιασμό ως «γνωστή θρησκεία» αν και το δικαστήριο της εξεταζόμενης απόφασης το αρνήθηκε και

⁵⁹ Βλ. Δωρή, ό.π., σελ. 266.

⁶⁰ Ειδικότερα, δεν εφαρμόζεται σε υποθέσεις που σχετίζονται με οικογενειακές και γενετήσιες σχέσεις.

⁶¹ Βλ. Τούση, ό.π., σελ. 230 όπου αναφέρει ακόμα ότι ηθική και δίκαιο είναι διαφορετικά πράγματα, η πρώτη είναι «αυτόνομη» και συνιστά «φωνή της συνειδήσεως», το δεύτερο είναι «κρατικό» και «ετερόνομο».

⁶² Βλ. Λιακόπουλο, ό.π., σελ. 418. Λαδά, ό.π., σελ. 71.

αντιμετώπισε τους Μάρτυρες του Ιεχωβά ως κοινωνικοπολιτική οργάνωση.⁶³ Η στάση όμως των εν λόγω δικαστών δε θεωρείται απαραίτητα αυθαιρεσία ιδίως αν ληφθεί υπόψη πως η συγκεκριμένη απόφαση είναι του έτους 1986 και έκτοτε τα χρηστά ήθη έχουν υποστεί μεταβολές. Είναι επίσης πιθανό, η ανωτέρω απόφαση να συνέκλινε με τη γνώμη του μέσου χρηστών και εμφρόνως σκεπτόμενου Έλληνα. Είναι ακόμη πιθανό, η απόφαση αυτή να συγκλίνει και με την αντίληψη του σύγχρονου Έλληνα καθότι οι χιλιαστές προσβάλλουν το χριστιανισμό και την πατρίδα με τις διδασκαλίες τους, κάτι που δύσκολα γίνεται ανεκτό.

Ενδεικτική λοιπόν είναι η ΠολΠρωτΗρακλ 87/1986 του προβληματισμού που προκύπτει σχετικά με τον κίνδυνο παρεμβολής των προσωπικών αντιλήψεων του δικαστή κατά την εξειδίκευση της έννοιας «χρηστά ήθη». ακόμα κι αν διακρίνεται μια χροιά συντηρητισμού στη δικαστική αυτή απόφαση, καθίσταται σαφές το ζήτημα της αοριστίας των χρηστών ηθών.

II. ΑΠ 1562/1983

Δημοσίευση: EEN, 1984, 51, 627

Υπόθεση: Δικαίωμα διαζεύξεως υπαιτίου συζύγου

1. Περίληψη απόφασης

Η δικαστική αυτή απόφαση παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρά το γεγονός ότι δεν κάνει αναφορά σε συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά, οι δικαστές διασαφηνίζουν τα κριτήρια των επιταγών της κοινωνικής ηθικής. Εν τέλει δέχονται πως το δικαίωμα διαζεύξεως απορρέει από το ατομικό δικαίωμα της προσωπικότητας, κατά συνέπεια δεν πρέπει να αντιτίθεται στη γενική ρήτρα των χρηστών ηθών με βάση το άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος. Στην ένδικη υπόθεση όμως κρίνουν πως δεν υφίσταται αντίθεση στη ρήτρα αυτή.

⁶³ Βλ. Κονιδάρη, ό.π., σελ. 54.

2. Σχολιασμός απόφασης

– Η έννοια των χρηστών ηθών όπως εξειδικεύεται από το δικαστήριο

Με σκοπό τον προσδιορισμό του περιεχομένου της γενικής ρήτηρας το δικαστήριο προστρέχει στο κριτήριο των επιταγών της κοινωνικής ηθικής. αναφέρεται: «Εξ' άλλου 'χρηστά ήθη' είναι οι άγραφοι κανόνες της κρατούσης κοινωνικής ηθικής, οι εφαρμοζόμενοι εις ωρισμένον τόπον και χρόνον ως κανόνες της αρμοζούσης συμπεριφοράς του ατόμου». Διευκρινίζεται επίσης από τους δικαστές πως τα χρηστά ήθη αποτελούν την αντανάκλαση της συμπεριφοράς κάθε έντιμου και έμφρονος κοινωνικού ανθρώπου αλλά και τη διαμορφώνουν.

Από τα προαναφερθέντα προκύπτει σαφώς ότι πρόκειται για το κριτήριο που πρώτος θέτει ο Μπαλής⁶⁴ και το οποίο εφαρμόζεται σε σχέσεις οικογενειακού δικαίου όπως η σχέση της υπό εξέταση υπόθεσης. Στη συνέχεια, επισημαίνεται από τους δικαστές ότι τα διδάγματα της κοινής πείρας συμβάλλουν στο να γίνει αντιληπτό το περιεχόμενο της γενικής ρήτηρας. Είναι βέβαια άξιος προσοχής ο κίνδυνος που παρουσιάζεται σε περίπτωση αυθαιρεσίας του εφαρμοστή του δικαίου εξαιτίας της παραπομπής στον αόριστο όρο 'κοινά διδάγματα'.⁶⁵

Συγκεκριμένα, κρίθηκε από το δικαστήριο ότι η διάταξη του Ν. 868/1979 άρθρο 1, παρ. 1, δεν αντίκειται στα χρηστά ήθη. Επομένως, το δικαίωμα που παρείχε η ρύθμιση στον υπαίτιο σύζυγο να ζητήσει διαζύγιο εντός των προβλεπόμενων εκ του νόμου αυτού περιορισμών δεν προβάλλει την κοινωνική ηθική. Εξάλλου, διευκρίνισαν οι δικαστές, το παραπάνω δικαίωμα δε συνιστά ανέντιμη και ανήθικη συμπεριφορά, αντιθέτως αποσκοπεί στην αντιμετώπιση νοσηρών κοινωνικών καταστάσεων και εμποδίζει τη διαιώνισή τους.

⁶⁴ Βλ. Μπαλή, ό.π., σελ. 182.

⁶⁵ Βλ. Λιακόπουλο, ό.π., σελ. 418.

– Τα χρηστά ήθη έμμεση πηγή δικαίου

Ιδιάζουσα σημασία στην εξέταση της υπόθεσης αυτής έχει ο χαρακτηρισμός της γενικής ρήτρας των χρηστών ηθών ως πηγής δικαίου. Συγκεκριμένα αναφέρεται: «όταν εις τα χρηστά ήθη παραπέμπει το Σύνταγμα ή ο νόμος, η παραπομπή αυτή γίνεται ως εις πηγή δικαίου, ότε και οι άγραφοι κανόνες εξομοιούνται προς τον νόμον».

Με την οριοθετική αυτή ρήτρα θα μπορούσε να πει κανείς πως εισάγονται οι άγραφοι νόμοι της κοινωνικής ηθικής στο πεδίο του δικαίου, ή έστω αυτό επιχειρείται. Μάλιστα ο συντακτικός μα και ο κοινός νομοθέτης δεν αποπειράθηκαν να ρυθμίσουν εξαντλητικά τις επιταγές της κοινωνικής ηθικής απορρίπτοντας τον αποκλειστικά περιπτωσιολογικό χαρακτήρα της έννομης τάξης.⁶⁶ Κάτι αντίστοιχο θα είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός δικαίου που δυσλειτουργεί και είναι οπισθοδρομικό και άκαμπτο. Αντιθέτως, εισήγαγαν την έννοια των χρηστών ηθών μέσω της οποίας οι αντιλήψεις περί ηθικής του μέσου, κοινωνικού, χρηστώσ και εμφρόνως σκεπτόμενου ανθρώπου καθίστανται δευτερογενής – έμμεση πηγή δικαίου.

Διαμέσου της γενικής αυτής ρήτρας λοιπόν, δίνεται το περιθώριο να σχηματιστεί ο «ηθικός κανόνας» όχι μόνο βάσει των δικαιικών αλλά και των εξωδικαιικών κριτηρίων. Σε περίπτωση που αυτό δε θα γινόταν δεκτό, χρηστά ήθη και δημόσια τάξη θα ταυτίζονταν απόλυτα. Παρ' όλα αυτά το γεγονός ότι η μία έννοια επικαλύπτει σε τέτοιο βαθμό την άλλη έχει ως συνέπεια την κατάληξη σε εσφαλμένα συμπεράσματα.⁶⁷ Με το να παραπέμπει το Σύνταγμα ή ο κοινός νομοθέτης στην έννοια των χρηστών ηθών, επιταγές κοινωνικής ηθικής και νόμος εξομοιώνονται και αποκτούν υποχρεωτικό χαρακτήρα.⁶⁸

– Τα χρηστά ήθη ως γενική οριοθέτηση, α. 5 παρ. 1 Σ.

Το άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος κατοχυρώνει την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας. Είναι μια αντικειμενική, ένα «μητρικό δικαίωμα» εκ του οποίου εξαρτώνται όλες οι μερικότερες ατομικές ελευθερίες.

⁶⁶ Βλ. Δημητρόπουλο, ό.π., σελ. 187.

⁶⁷ Βλ. Σπυριδάκη, ό.π., σελ. 659.

⁶⁸ Βλ. Λαδά, ό.π., σελ. 54 και 59.

Η διάταξη αυτή λοιπόν, έχει μια θέση γενικού προς ειδικό με άλλες συντακτικές ρυθμίσεις απ' τις οποίες θεμελιώνονται επιμέρους πλευρές του δικαιώματος αυτού.⁶⁹

Ιδιαίτερα σημαντικός όμως είναι και ο συλλογισμός των δικαστών που έπεται: «Η διάταξις αυτή, ήτις αποτελεί την συνισταμένην των επί μέρους ατομικών ελευθεριών, θέτει τα εν αυτή πλαίσια εντός των οποίων πρέπει να ασκούνται τα εκ της προσωπικότητος αυτού, απορρέοντα δικαιώματα του ατόμου εν οίς καταλέγεται και το της διαζεύξεως οικογενειακόν δικαίωμα». Εδώ θίγεται ένα ιδιαίζοντως κρίσιμο θεωρητικό ζήτημα, αυτό της διχογνωμίας σχετικά με την έκταση ισχύος αλλά και της φύσης της ρήτρας των χρηστών ηθών.

Επιβάλλεται να προστεθεί σε όσα προαναφέρθηκαν πως σύμφωνα με τη θεωρία γενικής εφαρμογής, τόσο η συστηματική ερμηνεία του άρθρου 5 παρ. 1 Σ. όσο και αυτή του άρθρου 25 του Σ. αναδεικνύει τις βασικές αρχές της νομιμότητας, της κοινωνικότητας και της χρηστότητας. Το οριοθετικό αυτό τρίπτυχο αφορά το σύνολο των συνταγματικών δικαιωμάτων και διέπει ολόκληρη την έννομη τάξη. Εν μέρει οι αρχές αυτές αλληλοκαλύπτονται: η ρήτρα της χρηστότητας περιέχεται στη ρήτρα νομιμότητας αλλά και στα δικαιώματα των άλλων.⁷⁰

Να τονιστεί επίσης, ότι σύμφωνα με την ανωτέρω θεωρία, η έννοια των χρηστών ηθών αποτελεί οριοθέτηση και όχι περιορισμό σύμφωνα και με τη θεωρία της ειδικής εφαρμογής.⁷¹ Η ρήτρα αυτή λοιπόν αποτελεί το εξωτερικό σύνορο των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Το «πλαίσιο» όπως αναφέρει και η εξεταζόμενη απόφαση της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, της οποίας ειδικότερη μορφή συνιστά το δικαίωμα στη διάζευξη.

⁶⁹ Βλ. Δημητρόπουλο, ό.π., 2004, σελ. 131 επ.

⁷⁰ Βλ. Δημητρόπουλο, ό.π., 2005, σελ. 174-176 και 185.

⁷¹ Βλ. Δημητρόπουλο, ό.π., 2005, σελ. 169. Συγκεκριμένα: «Οριοθέτηση είναι ο με διατάξεις δικαίου στο πλαίσιο της γενικής σχέσης πραγματοποιούμενος καθορισμός του γενικού περιεχομένου, ο προσδιορισμός των ανώτατων ορίων άσκησης του δικαιώματος».

III. Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα 92/2001

Δημοσίευση: Νο Β50, 242

Υπόθεση: «Μεγάλος Αδελφός» - Προσωπικά δεδομένα

1. Περίληψη απόφασης

Στη διοικητική αυτή απόφαση περιέχεται μια από τις πλέον ολοκληρωμένες απαντήσεις στο ζήτημα της υφής και της νομικής αξίας του ιδιωτικού βίου. Η Αρχή όσον αφορά την τηλεοπτική εκπομπή «Μεγάλος Αδελφός» έκρινε τη σύμβαση μεταξύ της εταιρίας παραγωγής και των υποψήφιων παικτών του τηλεοπτικού αυτού παιχνιδιού ως άκυρη. Για την τεκμηρίωση αυτής της απόφασης επικαλέστηκε τα άρθρα του Συντάγματος: 2 παρ. 1, 5, 5Α, 9, 9Α, αλλά και το ν. 2472/1997 σχετικά με την προστασία προσωπικών δεδομένων, όπως και τα χρηστά ήθη με βάση τις διατάξεις 174, 178, 179 ΑΚ. Τα μέλη της Αρχής επιχειρούν να προσδιορίσουν την έννοια 'χρηστά ήθη' και τονίζουν την ύπαρξη τριτενέργειας των σχετικών συνταγματικών επιταγών στο πλαίσιο των ιδιωτικών σχέσεων.

2. Σχολιασμός απόφασης

– Η έννοια των χρηστών ηθών όπως εξειδικεύεται απ' το δικαστήριο

Κατόπιν εξέτασης του περιεχομένου των διατάξεων 178 και 179 του Αστικού Κώδικα, η Αρχή διευκρινίζει πως χρηστά ήθη συνιστούν οι περί ηθικής αντιλήψεις του μέσου πολίτη. Εν συνεχεία, γίνεται αναφορά στο περιεχόμενο όσο και στον απώτερο σκοπό της σύμβασης και αφού τα στοιχεία αυτά κριθούν ως ανήθικα σύμφωνα με τα όσα η κρατούσα κοινωνική ηθική επιτάσσει κατά το χρόνο κατάρτισης ή εκτέλεσής της, επέρχεται η ακυρότητα για τη σύμβαση ανεξαρτήτως γνώσης ή υπαίτιας άγνοιας του ανήθικου απ' τους συμβαλλομένους. Εδώ, η Αρχή φαίνεται να συγκλίνει με την άποψη ότι για να υφίσταται αντίθεση στα χρηστά ήθη δεν απαιτείται γνώση ή υπαίτια άγνοια αυτής σε περιπτώσεις ενδογενούς αλλά και

εξωγενούς ανηθικότητας.⁷² Κατόπιν, η απόφαση αναφέρεται στις ονομαζόμενες «καταδυναστευτικές» δικαιοπραξίες τονίζοντας ότι άκυρη γιατί αντιτίθεται στα χρηστά ήθη είναι και η σύμβαση που δεσμεύει υπέρμετρα την ελευθερία του άλλου (ΑΚ 179). Προστίθεται επίσης, ότι δικαιοπραξίες με χαρακτήρα παράνομο και ανήθικο είναι κι αυτές που αντιτίθενται με συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα όπως αυτό στο άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος αλλά και στις διατάξεις Σ. 5, 5Α, 9 και 9Α.

Συγκεκριμένα, το περιεχόμενο της υπόθεσης αυτής περιλάμβανε τον εγκλεισμό στο σπίτι του «Μεγάλου Αδελφού» των συμμετεχόντων για 112 ημέρες χωρίς κανενός είδους επικοινωνία με τον έξω κόσμο, τη συμβίωση με αγνώστους αλλά και την καταγραφή όλων των ιδιωτικών τους στιγμών με ειδικά οπτικοακουστικά μέσα ενώ αυτές θα μεταδίδονταν από το διαδίκτυο επί 24ώρου βάσεως αλλά και για περιορισμένο χρόνο από τηλεοπτικό κανάλι (κλπ). Κρίθηκε λοιπόν από την Αρχή ότι η συναίνεση προς τους ανωτέρω όρους από τους υποψήφιους παίκτες είναι αντισυνταγματική, παράνομη και ότι έρχεται σε αντίθεση με τα χρηστά ήθη «αφού δημιουργεί συμπεριφορά αντικείμενη προς τις προεκτεθείσες συνταγματικές διατάξεις του σεβασμού και της προστασίας της αξίας του ανθρώπου, από τις οποίες απαγορεύεται η παραίτηση, αλλά επιπρόσθετα με τη συναίνεση αυτή συνάπτεται σύμβαση με την οποία δεσμεύεται υπέρμετρα η ελευθερία και ως εκ τούτου είναι άκυρη».

– Τα χρηστά ήθη και η προστασία των προσωπικών δεδομένων

Ο ν. 2472/1997 που θεσπίστηκε βάσει της Οδηγίας 85/46/ΕΚ αναφέρεται στην προστασία των προσωπικών δεδομένων και ιδίως σ' αυτά που χαρακτηρίζονται «ευαίσθητα». Για να λειτουργήσει ο νόμος αυτός πιο αποτελεσματικά ιδρύθηκε και η «Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα». Στην αναθεώρηση του 2001 καθιερώθηκε σε επίπεδο συνταγματικό το δικαίωμα πληροφορικής αυτοδιάθεσης (Σ. 9Α). Συγκεκριμένα, με τη διάταξη αυτή προβλέπεται «δικαίωμα προστασίας από τη συλλογή, επεξεργασία και χρήση, ιδίως με ηλεκτρονικά μέσα, των προσωπικών δεδομένων».

⁷² Βλ. Σπυριδάκη, ό.π., σελ. 653-654.

Η προστασία του ιδιωτικού βίου, όμως, του ατόμου γενικότερα, όπως και η διασφάλιση των προσωπικών δεδομένων ειδικότερα, συνδέεται άμεσα με το άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος περί ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας – είναι σαφές πως αποτελεί εξειδίκευσή του. Επομένως, η διαφύλαξη των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα θα μπορούσε να επιτευχθεί ευχερώς και από την προαναφερθείσα και προϋπάρχουσα συνταγματική ρύθμιση.⁷³

Το α. 9Α του Συντάγματος τελεί σε σχέση ειδικού προς γενικό και εφαρμόζεται υπό τις προϋποθέσεις που περιέχει το Σ. 5 παρ. 1, κάτι που προκύπτει άμεσα, όποια από τις δύο θεωρίες κι αν ακολουθηθεί: αυτή της γενικής εφαρμογής, ή αυτή της ειδικής. Τα χρηστά ήθη συνεπώς αποτελούν μία γενική οριοθετική ρήτρα καθώς και το εξωτερικό όριο και του δικαιώματος διαθέσεως των προσωπικών δεδομένων του ατόμου από το ίδιο.

IV. ΕφετΘεσ. 201/1993

Δημοσίευση: Αρμενόπουλος, 1993, 47, 803

Υπόθεση: Ανταλλακτική σύμβαση

1. Περίληψη απόφασης

Η απόφαση αυτή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρά το γεγονός ότι δεν αναφέρεται σε πραγματικά περιστατικά. Μέσω αυτής υπογραμμίζεται ότι η ακυρότητα λόγω αντίθεσης στα χρηστά ήθη αφορά κάθε ανταλλακτική σύμβαση με αποτέλεσμα να λαμβάνεται και αυτεπαγγέλτως υπόψη από το δικαστήριο εφόσον οι διάδικοι έχουν προβάλλει τα σχετικά πραγματικά περιστατικά. Ακολούθως, αναφέρονται από το δικαστήριο οι προϋποθέσεις υπό τις οποίες εφαρμόζεται η ΑΚ 179 η οποία ρυθμίζει τις αισχροκερδείς δικαιοπραξίες. Στη συνέχεια, σημειώνεται ότι σε ενδεχόμενη μη πλήρωση των όρων της παραπάνω διάταξης μπορεί να επέλθει ακυρότητα της δικαιοπραξίας που αντιτίθεται στα χρηστά ήθη με βάση την ΑΚ 178. Εν κατακλείδι, είναι αποδεκτό πως η δυσαναλογία μεταξύ παροχής και

⁷³ Βλ. Δημητρόπουλο, ό.π., 2004, σελ. 208.

αντιπαροχής και μόνο δεν επαρκεί για να θεμελιωθεί η ακυρότητα μίας σύμβασης.

2. Σχολιασμός απόφασης

– Η έννοια των χρηστών ηθών όπως εξειδικεύεται απ' το δικαστήριο

Η εν λόγω δικαστική απόφαση αναφέρεται στο σχετικό με τη συγκεκριμενοποίηση της έννοιας 'χρηστά ήθη' περί κοινωνικής ηθικής κριτήριο. καθίσταται σαφές από τους δικαστές ότι «ως κριτήριο των χρηστών ηθών χρησιμεύουν οι ιδέες του μέσης ηθικής κοινωνικού ανθρώπου που σκέφτεται με σωφροσύνη και χρηστότητα». Επιπλέον, υποστηρίζουν πως όταν μία ενέργεια θετική ή αρνητική αντιτίθεται στα χρηστά ήθη, αυτό προκύπτει από τις συνολικές περιστάσεις που ακολουθούν.⁷⁴ Επιπροσθέτως, η έννοια των χρηστών ηθών εξειδικεύεται με βάση την ΑΚ 179 σχετικά με τις αισχροκερδείς δικαιοπραξίες, τις δικαιοπραξίες δηλαδή που εκμεταλλεύονται την ανάγκη, κουφότητα, απειρία άλλου με απώτερο σκοπό την κάρπωση περιουσιακών ωφελημάτων από τη λήψη αντιπαροχής εμφανώς δυσανάλογης από την παροχή τους.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το κριτήριο της δημόσιας τάξης δεν αναφέρεται απ' τη συγκεκριμένη απόφαση. Κατά συνέπεια, παρά την προσπάθεια της νομικής θεωρίας αναφορικά με τον πιο ασφαλή προσδιορισμό της γενικής ρήτρας, αν εισαχθεί ένα ακόμα, αυτή τη φορά πιο αντικειμενικό κριτήριο όπως αυτό των θεμελιωδών αρχών του θετικού δικαίου, φαίνεται να μην έχει «αφομοιωθεί» από τη νομολογία.⁷⁵ Η υπό εξέταση δικαστική απόφαση δεν αναφέρει το κριτήριο της δημόσιας τάξης αν και θα ήταν ιδιαίτερα σημαντική αναφορά δεδομένου ότι πρόκειται περί ανταλλακτικής σύμβασης - ενταγμένης στο πλαίσιο συναλλακτικών σχέσεων.

⁷⁴ Βλ. εκτενή αναφορά επ' αυτού του στοιχείου στην παράγραφο που ακολουθεί ευθύς στην παρούσα εργασία.

⁷⁵ Βλ. Λιακόπουλο, ό.π., σελ. 417.

– Διάταξη 178 ΑΚ ως νομοθετική εξειδίκευση της Σ. 5 παρ. 1 και η έννοια των χρηστών ηθών

Κατά την ΑΚ 178, άκυρη είναι κάθε δικαιοπραξία αντίθετη στα χρηστά ήθη. Συνεπώς, η ανωτέρω διάταξη εξειδικεύει τη γενική οριοθετική ρήτρα ‘χρηστά ήθη’ του άρθρου 5 παρ. 1 Σ. στο πλαίσιο του ιδιωτικού δικαίου.⁷⁶ Για να προσδιοριστεί η ρήτρα απαιτούνται και στην προκειμένη περίπτωση τα αντικειμενικά κριτήρια που περιέχουν οι επιταγές της κοινωνικής ηθικής και της δημόσιας τάξης. Ως γνωστόν, ο χρόνος κατάρτισης μιας δικαιοπραξίας είναι το κρίσιμο διάστημα για να διαπιστωθεί αν μια δικαιοπραξία διαθέτει ανήθικο χαρακτήρα ή όχι. Επίσης, η προαναφερθείσα διάταξη αφορά όλους τους τύπους δικαιοπραξίας συμπεριλαμβανομένων δηλαδή των υποσχετικών, εκπονητικών, περιουσιακού ή οικογενειακού δικαίου, μονομερών, τροποποιητικών της συμβάσεως συμφωνίας, προσυμφώνων μα και δικαιοπραξιών δημοσίου δικαίου.⁷⁷

Πιο σφαιρικά, η εξειδίκευση του άρθρου 5 παρ. 1 από τη διάταξη ΑΚ 178 έχει τις παρακάτω λειτουργίες:

1. **προστατευτική** γιατί προστατεύει δικαιοτικές αξίες ή αρχές που δεν έχουν διατυπωθεί σε συγκεκριμένους κανόνες δικαίου.⁷⁸

2. **μετασχηματιστική** γιατί μετασχηματίζει τις γενικές αξιολογικές αρχές σε συγκεκριμένη νομοθετική ρύθμιση και προβλέπει ακυρότητα σαν συνέπεια της αντίθεσης των δικαιοπραξιών σε αυτές.

3. **προληπτική** εφόσον με τη ρευστότητα του περιεχομένου της έννοιας ‘χρηστά ήθη’ καλύπτονται ενδεχόμενα νομοθετικά κενά, τα οποία προκύπτουν ενίοτε επειδή οι συνθήκες της έννομης τάξης μεταβάλλονται.⁷⁹

4. **αρνητική / οριοθετική**, καθώς αποτελεί σημείο οριακό, μέσα στο οποίο θεωρείται νόμιμη μια δικαιοπραξία. Αρμοδιότητα του εφαρμοστή του νόμου άλλωστε είναι η τυχούσα υπέρβαση των ορίων που τίθενται απ’ τα χρηστά ήθη εκ του περιεχομένου μιας δικαιοπραξίας και όχι τις ακριβείς

⁷⁶ Βλ. ΑΠ 385/1994, ΝοΒ 1994, 42, 1043, αναφορικά με τη συνταγματικότητα του α. 79 ω. 5960/1933.

⁷⁷ Βλ. Γεωργιάδη – Σταθόπουλο, ό.π., σελ. 274.

⁷⁸ Βλ. Σπυριδάκη, ό.π., σελ. 652.

⁷⁹ Βλ. Δημητρόπουλο, ό.π., 2004, σελ. 263-264, υποσ. 437. Λαδά, ό.π., σελ. 54.

συνθήκες υπό τις οποίες το περιεχόμενο της τελευταίας είναι σύμφωνο με αυτά.⁸⁰

Εν συνεχεία, σημειώνεται ότι σχετικά με τη διάταξη που εξετάζεται η αντίθεση στα χρηστά ήθη δύναται να διαπιστωθεί από αντικειμενικά μα και υποκειμενικά στοιχεία. Ειδικότερα, τα αντικειμενικά στοιχεία, προκύπτουν ή άμεσα εκ του περιεχομένου της δικαιοπραξίας ή εκ του συγκεκριμένου περιεχομένου σκοπού και ελατηρίων του δικαιοπρακτούντος υπό τη μορφή ενιαίου συνόλου. Στη δεύτερη περίπτωση ο ανήθικος χαρακτήρας πρέπει να διαπιστώνεται από τα περιστατικά της δικαιοπραξίας συνολικά ή το περιεχόμενο αυτής να το έχουν επηρεάσει ο σκοπός ή τα ελατήρια του δικαιοπρακτούντος.

Ακολούθως, σε ό,τι αφορά τα υποκειμενικά στοιχεία, αυτά αναφέρονται στη γνώση ή υπαίτια άγνοια του δικαιοπρακτούντος σε σχέση με τις συνθήκες της δικαιοπραξίας και την αντίθεση της στα χρηστά ήθη. Σύμφωνα με την κρατούσα γνώμη, τα στοιχεία που εξετάζονται απαιτούνται όταν η ανηθικότητα προκύπτει από τα περιστατικά εν συνόλω. Αν ανήθικη χαρακτηρίζεται η συμπεριφορά ενός εκ των δικαιοπρακτούντων, γνώση ή υπαίτια άγνοια πρέπει να συντρέχει στο πρόσωπο αυτού και μόνο. Αντιθέτως, αν η ανήθικη συμπεριφορά στρέφεται ενάντια σε τρίτον ή στο κοινωνικό σύνολο, η εμφάνιση των υποκειμενικών στοιχείων είναι απαραίτητη σε όλα τα πρόσωπα των δικαιοπρακτούντων. Σε περίπτωση όμως που το ανήθικο του χαρακτήρα προκύπτει εκ του περιεχομένου της δικαιοπραξίας δεν απαιτείται επίγνωση του γεγονότος αυτού απ' τον δικαιοπρακτούντα.⁸¹

Αντίστοιχα συμπεράσματα προκύπτουν από την απόφαση που εξετάζεται κατά την οποία διαφαίνεται ότι η ρύθμιση της ΑΚ 178 αφορά σε όλες τις ανταλλακτικές συμβάσεις. Επίσης, παρατηρείται απ' το δικαστήριο ότι «η αντίθεση στα χρηστά ήθη που οδηγεί σε ακυρότητα της δικαιοπραξίας κρίνεται εκ του περιεχομένου της όχι βάσει της μεμονωμένης αιτίας για την οποία οι συμβαλλόμενοι τη σύναψαν ή του σκοπού αυτής της κίνησής τους

⁸⁰ Βλ. Λαδά, ό.π., σελ. 55-56, άποψη με την οποία συγκλίνει και ο καθηγητής Ανδρέας Δημητρόπουλος ο οποίος χαρακτηρίζει τα 'χρηστά ήθη' ως «γενική οριοθετική ρήτρα». Βλ. Δημητρόπουλο, ό.π., σελ. 186-187.

⁸¹ Βλ. Σπυριδάκη, ό.π., σελ. 653-654. Γεωργιάδης – Σταθόπουλος, ό.π., σελ. 275.

αλλά των περιστάσεων που έπονται αυτής συνολικά». Διαπιστώνεται λοιπόν, πως από μόνη της η δυσαναλογία παροχής και αντιπαροχής δεν προσδίδει στη δικαιοπραξία ανήθικο χαρακτήρα αν η δυσαναλογία δεν προσδιορίστηκε από παράγοντες όπως ιδιοτελή κίνητρα ή ανήθικους σκοπούς που συνδυαστικά μ' αυτήν θα προσέδιδαν στην ανταλλακτική σύμβαση ανήθικο χαρακτήρα.

– Χρηστά ήθη, ΑΚ 179 – δικαιοπραξίες καταδυναστευτικές και αισχροκερδείς

Η ρύθμιση της διάταξης ΑΚ 179⁸² κάνει αναφορά σε δύο ιδιαίτερα σημαντικές κατηγορίες δικαιοπραξιών που αντίκεινται στα χρηστά ήθη, αποτελώντας ειδικότερες περιπτώσεις της διάταξης 178 ΑΚ. Συνεπώς, υπάρχει σαφής σύνδεση μεταξύ της προαναφερθείσας διάταξης και του άρθρου 5 παρ. 1 Σ. Είναι μια ρύθμιση που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί πρόκειται περί μίας απόπειρας εξειδίκευσης της έννοιας των χρηστών ηθών εκ του κοινού νομοθέτη, αξιοσημείωτο δε είναι το πόσο αναφέρεται σ' αυτήν η νομολογία.

Ειδικότερα, η ΑΚ 179 ρυθμίζει τις περιπτώσεις των λεγόμενων «καταδυναστευτικών δικαιοπραξιών» οι οποίες δεσμεύουν υπέρμετρα την ελευθερία του προσώπου, όπως επίσης και οι ονομαζόμενες «αισχροκερδείς δικαιοπραξίες».⁸³ Μάλιστα, οι τελευταίες ρυθμίζονται αυτοτελώς από το προαναφερθέν άρθρο. Σε ενδεχόμενη μη εκπλήρωση των προϋποθέσεων της ΑΚ 179, δεν αποκλείεται να εφαρμοστεί η γενική ρύθμιση του άρθρου 178 ΑΚ.

Αναλυτικότερα, οι προϋποθέσεις εφαρμογής των αισχροκερδών δικαιοπραξιών είναι οι παρακάτω: **1. ύπαρξη προφανούς δυσαναλογίας**

⁸² Άρθρο 179 ΑΚ: «Άκυρη ως αντίθετη προς τα χρηστά ήθη είναι ιδίως η δικαιοπραξία με την οποία δεσμεύεται υπερβολικά η ελευθερία του προσώπου ή η δικαιοπραξία με την οποία εκμεταλλεύεται κάποιος την ανάγκη, την κουφότητα ή την απειρία του άλλου και πετυχαίνει έτσι να συνομολογήσει ή να πάρει για τον εαυτό του ή τρίτο, για κάποια παροχή, περιουσιακά ωφελήματα που κατά τις περιστάσεις βρίσκονται σε φανερή δυσαναλογία προς την παροχή».

⁸³ Βλ. ΑΠ 1522/2000 ΔΣΑ περί αισχροκερδούς συμβάσεως αγοραπωλησίας ακινήτου αλλά και Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη, «Η έκταση και οι συνέπειες της ακυρότητας της αισχροκερδούς δικαιοπραξίας» Αρμ. 29, 1975, 569.

παροχής – αντιπαροχής. Ως «προφανής» δυσαναλογία θεωρείται αυτή που υποπίπτει άμεσα στην αντίληψη λελογισμένου ατόμου, έμπειρου προς τις σχετικές συναλλαγές. Νομική λογίζεται η διαπίστωση αυτής της προϋπόθεσης και υπόκειται στον έλεγχο του ΑΠ. 2. εκμετάλλευση ανάγκης, κουφότητας ή απειρίας άλλου. Με τον όρο «ανάγκη» νοείται αυτή που έχει χαρακτήρα επιτακτικό και ανεπίδεκτο αναβολής, «κουφότητα» υπάρχει όταν ο συναλλασσόμενος δε δύναται να εκτιμήσει τις συνέπειες και τη σημασία των πράξεών του εξαιτίας αδιαφορίας, ελαφρόνοιας ή και αμεριμνησίας. «Απειρία» ονομάζεται η έλλειψη εμπειρίας αναφορικά με τη ζωή και τις συναλλαγές που οφείλεται στη νεαρή ηλικία, την ελλιπή μόρφωση, τη διανοητική κατάσταση κ.ά. Επιβάλλεται να σημειωθεί ότι σχετικά με τα ανωτέρω απαιτείται η ύπαρξη του προσωπικού στοιχείου της εκμετάλλευσης.⁸⁴

Όσα μόλις προαναφέρθηκαν γίνονται δεκτά από την εξεταζόμενη απόφαση η οποία κάνει εκτενή αναφορά στις προϋποθέσεις υπό τις οποίες εφαρμόζεται αυτό το είδος δικαιοπραξιών. Το δικαστήριο προσθέτει πως με τον όρο ανάγκη θεωρείται συν τοις άλλοις και η οικονομική ανεξαρτητως αν ο χαρακτήρας της είναι μόνιμος ή παροδικός αρκεί όμως να είναι επιτακτική και ανεπίδεκτη αναβολής. Στη συνέχεια, εξετάζει το ενδεχόμενο εφαρμογής του γενικού άρθρου 178 ΑΚ αφού διαπιστώνει ότι οι προϋποθέσεις της ΑΚ 179 δεν πληρούνται.

⁸⁴ Βλ. Γεωργιάδη – Σταθόπουλο, ό.π., σελ. 277-278. Σπυριδάκη, ό.π., σελ. 662 επ.

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Λαμβάνοντας υπόψη τη θεωρία μα και τη νομολογία που αποτέλεσε αντικείμενο της παρούσας εργασίας καταλήγει κανείς στον προσδιορισμό των κριτηρίων και στο ποια είναι η συλλογιστική που συνοδεύει την εξειδίκευση της νομικής, αξιολογικής έννοιας των χρηστών ηθών. Επιπροσθέτως, μέσω της ανάλυσης που προηγήθηκε αναδείχτηκε και η διάσταση ανάμεσα στη θεωρία και την ελληνική νομολογία σε σχέση με βασικά σημεία της γενικής αυτής ρήτηρας.

Για να προσδιοριστεί όσο το δυνατόν ακριβέστερα σε κάθε περίπτωση η αόριστη αυτή έννοια, εισήχθη από τη νομική θεωρία το κριτήριο των θεμελιωδών αρχών του θετικού δικαίου. Επίσης εμφανώς διαπιστώθηκε το ότι παραμερίζεται το κριτήριο της δημόσιας τάξης καθότι η ελληνική νομολογία έχει την τάση να προσεγγίζει την έννοια 'χρηστά ήθη' εμπειρικά – γεγονός που οδηγεί σε ανασφάλεια δικαίου εξαιτίας του ρευστού και αόριστου χαρακτήρα της τελευταίας.

Αξιοσημείωτο συμπέρασμα είναι και η σύγκλιση της νομολογίας με τη θεωρία της γενικής εφαρμογής καθώς η πρώτη χρησιμοποιεί τα χρηστά ήθη ως οριοθέτηση όλων των συνταγματικών δικαιωμάτων ανεξαρτήτως αν η γενική ρήτρα αναφέρεται ρητά απ' την προστατευτική τους διάταξη.

Εν κατακλείδι, τα χρηστά ήθη παρά τις δυσκολίες που προκύπτουν δε χάνουν τη σπουδαιότητά τους και αναδεικνύονται σε αναντικατάστατο δικαιοδοτικό μέτρο της ελληνικής έννομης τάξης. Ιδιάζοντα ρόλο κατέχουν και ο δικαστής μα και ο κοινός νομοθέτης ως προς την ασφάλεια δικαίου εφόσον δικό τους καθήκον είναι η σωστή ερμηνεία και αξιοποίηση της συνταγματικά προβλεπόμενης ρήτηρας.

Περίληψη

Τα χρηστά ήθη αποτελούν μια γενική ρήτρα που προβλέπει καταρχήν το Σύνταγμα, η φύση και η έκταση ισχύος της οποίας προκαλεί διχογνωμία σε θεωρητικό επίπεδο. Κατά τη θεωρία της γενικής εφαρμογής που δέχεται η ελληνική νομολογία τα χρηστά ήθη ως έννοια συνιστούν οριοθέτηση όλων των δικαιωμάτων που κατοχυρώνει το Σύνταγμα. Όσον αφορά την εξειδίκευση του περιεχομένου της το οποίο χαρακτηρίζεται ρευστό, είναι αρμόδιοι ο κοινός νομοθέτης μα και ο εκάστοτε δικαστής ο οποίος για να διατυπώσει κρίση επικαλείται τις επιταγές της κρατούσας κοινωνικής ηθικής και της δημόσιας τάξης. Η αοριστία της ρήτρας των χρηστών ηθών ενδέχεται να προκαλέσει τις προσωπικές αντιλήψεις του δικαστή και να τον οδηγήσει σε αυθαιρεσία. Ωστόσο, τα χρηστά ήθη αποτελούν πάντα ένα αναντικατάστατο δικαιοδοτικό μέτρο της ελληνικής έννομης τάξης, μία έννοια ιδιαζόντως σημαντική για το Σύνταγμα και τους νόμους της Ελλάδας.

Summary

Good morals consist a general clause, contained in the constitution, the nature and the extension of its power cause a dissension in theory. According to the theory of the general application which the greek jurisprudence accepts, good morals as a clause are a limit for all constitutional rights. Regarding to the specification of the content of good morals which is rather difficult to be defined, responsible are both the common legislator and the judge who usually comes to a conclusion by using the following criteria: the meaning of the term "good morals" at present time and public order. It is often possible, that the vagueness of good morals might provoke judge's personal opinions and that could lead him to arbitrariness. However, good morals still are considered as an irreplaceable, legal measure system, a clause quite important for the constitution and the laws of Greece.

Βασικά λήμματα – Basic lemmas

Γενική οριοθετική ρήτρα – General limiting clause

Δημόσια τάξη – Public order

Θεωρία της γενικής εφαρμογής – Theory of the general application

Θεωρία της ειδικής εφαρμογής – Theory of the specific application

Κρατούσα κοινωνική ηθική – Predominant social morals

Νομολογία – Jurisprudence

Σύνταγμα – Constitution

Συνταγματικά Δικαιώματα – Constitutional rights

Χρηστά ήθη – Good morals

Συγκεντρωτικός πίνακας νομολογίας

(με τη σειρά που οι αποφάσεις παρουσιάζονται στην εργασία)

Απόφαση	Δημοσίευση	Υπόθεση
ΠολΠρωτΗρακλ 87/1986	ΝοΒ 34, 1091 Αρχ Ν37, 470 ΔΣΑ	Έγκριση καταστατικού σωματείου Μαρτύρων Ιεχωβά
ΑΠ 1562/1983 Τμήμα Γ΄	ΕΕΝ 1984, 51, 627 ΔΣΑ	Δικαίωμα διαζεύξεως υπαίτιου συζύγου
Αρχή Προστασίας 92/2001	ΝοΒ 50, 242	«Μεγάλος Αδελφός» και προσωπικά δεδομένα
Εφετ.Θεσ. 1324/2001	Αρμενόπουλος 2003 1442 ΔΣΑ	Παρεμπόδιση επικοινωνίας γονέα και τέκνου
Εφετ.Θεσ. 201/1993	Αρμενόπουλος 1993, 47, 803 ΔΣΑ	Ανταλλακτική σύμβαση
ΑΠ 1522/2000	ΔΣΑ	Αισχροκερδής σύμβαση αγοραπωλησίας ακινήτου
ΑΠ 385/1994 Τμήμα Ε΄	ΝοΒ 1994, 42, 1043 ΔΣΑ	Συνταγματικότητα α. 79 ν. 5960/1933

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. Συγγράμματα

1. Ανδρουλάκης Ν.Κ., Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, εκδ. Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2000.
2. Γεωργιάδης Απόστολος, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 3^η έκδοση, εκδ. Σάκκουλα Αντ., Αθήνα-Κομοτηνή 2002.
3. Γεωργιάδης Απόστολος, Ενοχικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, εκδ. Σάκκουλα Αντ., Αθήνα-Κομοτηνή 1999.
4. Δαγτόγλου Π., Ατομικά Δικαιώματα, Τόμος Α'-Β', 2^η αναθεωρημένη έκδοση, εκδ. Σάκκουλα Αντ., Αθήνα-Κομοτηνή, 2005.
5. Δημητρόπουλος Ανδρέας, Γενική Συνταγματική Θεωρία, Τόμος Α', εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004.
6. Δημητρόπουλος Ανδρέας, Συνταγματικά Δικαιώματα, Γενικό Μέρος, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2005.
7. Δημητρόπουλος Ανδρέας, Συνταγματικά Δικαιώματα (Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου – τόμος ΙΙΙ), 10^η έκδοση, Αθήνα 2004.
8. Δωρής Φίλιππος, Περιορισμοί της συμβατικής ελευθερίας στις ρήτρες αποκλειστικής διεθνούς δικαιοδοσίας, 1988.
9. Καραγιαννόπουλος Α.Β., Ποινική Δικονομία, 6^η έκδοση, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004.
10. Κεραμεύς Κ.Δ., Αστικό Δικονομικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 1986.
11. Κονιδάρης Ιωάννης, Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2000.
12. Λαδάς Παναγιώτης, Η ακυρότης της δικαιοπραξίας λόγω αντιθέσεως εις τα χρηστά ήθη, Θεσσαλονίκη 1979.
13. Λιακόπουλος Αθανάσιος, Βιομηχανική Ιδιοκτησία, 5^η έκδοση, εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2000.
14. Μανωλεδάκης, Η προστασία της δημόσιας τάξεως, 1970.
15. Μαυριάς Κωνσταντίνος, Συνταγματικό Δίκαιο, 2^η έκδοση (κατά το αναθεωρημένο Σύνταγμα), εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2002.

16. Μπαλής Γ., Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου, 8^η έκδοση, εκδ. Σάκκουλα Π., 1983.
17. Μυλωνόπουλος Χ.Χ., Εφαρμογές Ποινικού Δικαίου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1997.
18. Παπαντωνίου Νικόλαος, Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου, 3^η έκδοση, Αφοί Π. Σάκκουλα, Αθήνα 1983.
19. Παπαχρήστου Α., Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου, 2^η έκδοση, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1998.
20. Σούρλας Παύλος, Μία εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου, εκδ. Σάκκουλα Αντ., Αθήνα-Κομοτηνή 1987.
21. Σπηλιωτόπουλος Ε., Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, Τόμος II, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002.
22. Σπυριδάκης Ι.Σ., Ενοχικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, εκδ. Σάκκουλα Αντ., Αθήνα-Κομοτηνή 2004.
23. Σπυριδάκης Ι.Σ., Ενοχικό Δίκαιο, Ειδικό Μέρος, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1993.
24. Σταθόπουλος Μιχ. Π., Γενικό Ενοχικό Δίκαιο, 3^η έκδοση, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα.
25. Τούσης Α., Γενικαί Αρχαί του Αστικού Δικαίου, 2^η έκδοση, εκδ. Π. Σάκκουλα, Αθήνα 1978.
26. Φίλιος Παύλος, Ενοχικό Δίκαιο, Ειδικό Μέρος, 2^{ος} Τόμος, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1997.
27. Χρυσόγονος Κωνσταντίνος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2^η έκδοση (αναθεωρημένη και συμπληρωμένη), εκδ. Σάκκουλα Αντ., Αθήνα-Κομοτηνή 2002.

II. Μονογραφίες – Περιοδικά

1. Ανδρουλάκη – Δημητριάδη, «Η αντίθεση της διαθήκης στα χρηστά ήθη», ΝοΒ 1982, 1234.
2. Βουτσάκης Βασίλειος, «Η ιδιωτικότητα υπό το βλέμμα του Μεγάλου Αδελφού», Σχόλιο επί της ΑρχΠροστΔεδΠροσΧαρ 92/2001, ΝοΒ 50, 242.
3. Γαλή Α., «Προβλήματα από το νέο Οικογενειακό Δίκαιο», ΝοΒ 31, 1104.

4. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη, «Η έκταση και οι συνέπειες της ακυρότητας της αισχροκερδούς δικαιοπραξίας» Αρμ. 29, 1975, 569.
5. Πελλένη – Παπαγεωργίου, «Η αντιμετώπιση από τη νομολογία του άρθρου 179 περίπτωση α΄ ΑΚ», ΕλλΔνη, 1994, 59.
6. Σταυρόπουλος Σ., «Το πρόβλημα της έννοιας των χρηστών ηθών υπό τον Αστικό Κώδικα», ΝΔ 1960, 305.
7. Τούσης Α., «Η έννοια των χρηστών ηθών», ΕΕΝ 23, 1956.

III. Κωδικοποιημένα κείμενα

1. Αστικός Κώδικας, επιμέλεια Σπυριδάκη Μ., εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002.
2. Εμπορικός Κώδικας, επιμέλεια Ρόκα Νικολάου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003.
3. Κώδικας Διοικητικής Δικονομίας, επιμέλεια Φορτσάκη Θεόδωρου, Νομική Βιβλιοθήκη, 2005.
4. Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας, επιμέλεια Κλαμαρή Νικόλαου, 5^η έκδοση, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002.
5. Ποινικός Κώδικας, επιμέλεια Καρρά Αργύριου, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003.
6. Το Σύνταγμα της Ελλάδος, επιμέλεια Κασιμάτη Γ., Βιδάλη Τ., Δημητρόπουλου Π., Παπακωνσταντίνου Απ., Παπανικολάου Κ., εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001.

IV. Διαδικτυακοί Τόποι

1. Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών ΔΣΑ